

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

1

XV

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1967

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Adam Pranda, K problematike výskumu dvojitého zamestnania (tzv. kovorofnetva)	3
Jarmila Pátková, Kožušnictvo v Gemeri	44
Viera Valentová, Tradičné formy ľudového nábytku v Tekove a ich dožívanie v súčasnosti	79

MATERIÁLY — ARCHÍV

Anna Kostková, Práca a život robotníčok pri ťažbe dreva a pri výrobe tzv. duba	107
Pavel Horvát, Z českého zvykoslovía na Slovensku v druhej polovici 18. storočia	121

ROZHLADY

Pavel Horvát, Ing. dr. h. c. Štefan Janšák 80-ročný	133
Adam Pranda, Konferencia na počesť Františka Bartoša v Gottwaldove	134
Svetozár Švehlák, Strážnica — Východná 1966	137
Drobné zprávy	138

RECENZIE a REFERÁTY

Niekoľko poznámok k II. vydaniu Zátureckého Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví (A. Valnický)	142
V. Frolec, Vinohradnícke stavby na Slovácku (E. Kalouňová)	145
Kurpie. Puszeza zielona II, III (A. Pranda)	147
A. Ja. Porickýj, Pobut síľskohospodarskych robotnykiv Ukrajinny v period kapitalizmu (J. Podolák)	149
J. a Š. Reychmanowie, Przemysl wiejski na Podhalu (J. Pátková)	150
M. Nowak-Njechorúski, Drasta delnjolužickich Serbow (V. Nosáľová)	151
G. Domanovszky, Népi bútorok (V. Valentová)	153
Freud a etnofreudizmus (J. Komorovský)	154
J. Falkenberg, Kin and Totem (R. Raczýnski)	156

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Адам Пранда, К проблематике исследований двойного сорта работ	3
Ярмила Паткова, Скорняжное дело в Гемерском комитате	44
Вера Валентова, Традиционные формы кустарной мебели в Тековском комитате и их пережитки по отношению к современности	79

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Анна Косткова, Работа и жизнь работниц при эксплуатации дерева и при выработке дубильного экстракта	107
Павел Хорват, Из обрядов и обычаев в цехах в Словакии во второй половине 18 века	121
Павел Хорват, 80-летие Инж. Д-ра г. с. Штефана ЯНШАКА	133
Адам Пранда, Конференция в честь Франтишка Бартоша в Готтвальдове	134
Светозар Швёлк, г. Стражница — с. Выходна 1966 г.	137

МЕЛКИЕ ЗАМЕТКИ

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ	138
	142

INHALT

STUDIEN

Adam Pranda, Zur Erforschung der doppelten Beschäftigung	3
Jarmila Pátková, Kürschnerei im Gemer	44
Viera Valentová, Traditionelle Formen des Bauernmöbels im Tekov und ihr Weiterleben in der Gegenwart	79

Na 1. strane obálky: Detail výšivky ženského kožucha, Slavošovce, prvá polovica 20. stor. Kreslila R. Mikulová.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

XV

1967

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA

K PROBLEMATIKE VÝSKUMU DVOJITÉHO ZAMESTNANIA (TZV. KOVOROĽNÍCTVA)

ZUR ERFORSCHUNG DER DOPPELTEN BESCHÄFTIGUNG

ADAM PRANDA

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Ú v o d

Problematika dvojitého zamestnania v rodine, doteraz označovaná nevýstižným a sémanticky nejasným termínom *kovoroľníctvo*,¹ ako osobitný výskumný problém sa začína nielen u nás, ale aj v cudzine podrobnejšie študovať v podstate až po druhej svetovej vojne, hoci v niektorých prácach sa naň priamo alebo nepriamo narazilo už skôr. Hneď po prvej svetovej vojne — a neskoršie hlavne v obdobiach hospodárskych kríz — si tento sociálny jav, ktorý možno charakterizovať ako existenčnú nevyhnutnosť dvoch rozdielnych zamestnaní i príjmov v rodine, príjmu z obrábania určitej výmery pôdy a príjmu z vykonávania niektorého zamestnania neroľníckeho charakteru, všimli viacerí autori predovšetkým v súvislosti s hromadnou nezamestnanosťou a s trvalým alebo dočasným vystěhovalectvom veľkej časti dedinského obyvateľstva. Relatívne v najčistejšej forme sa vtedy prejavil v dočasnej (sezónnej) migrácii početných skupín drobného roľníckeho obyvateľstva z horských oblastí Slovenska do iných oblastí štátu alebo do cudziny, nakoľko doma nemohlo toto obyvateľstvo vyžiť z príjmu z vlastného poľnohospodárstva a bolo nútené hľadať si náhradné zdroje obživy v rozličných neroľníckych zamestnaniach.²

¹ Termín *kovoroľníctvo* sa všeobecne používa hlavne v prácach ekonomických, sociologických a hospodársko-politických. Etnografický výskum sa doteraz zameriaval skôr na prvý vývojový stupeň tohto sociálneho javu, na tradičné ľudové neroľnícke zamestnania; na ich označenie sa používali termíny *doplňkové zamestnanie*, *vandrovné zamestnanie*, *mimoroľnícke zamestnanie*. Pozri *Konferencia o problematike dejín ľudovej kultúry na Slovensku*, Slovenský národopis 12, 1964, 502—504. — A. Pranda, *Príčiny vzniku a rozvoja doplnkových zamestnaní na Kysuciach. I. časť*, Slovenský národopis 13, 1965, 431—482; *II. časť*, Slovenský národopis 14, 1966, 3—64 (ďalej citujeme ako *Príčiny I* a *Príčiny II*). — A. Pranda, *Príčiny vzniku a rozvoja kovoroľníctva na Kysuciach*, Bratislava 1966 (rkp. kandidátskej práce v Národopisnom ústave SAV).

² Sborník *Československé vystěhovalectví, jeho příčiny, důsledky a vyhlídky* (Referáty přednesené na poradě o vystěhovalectví, svolané Komisí pro vystěhovalectví a koloniaci, zřízenou při Ministerstvu sociální péče, do Bratislavy ve dnech 20. a 21. září 1928), Praha 1928. — J. Jan k o, *O nezaměstnanosti v Československu*. Statistická studie, Praha 1926. — P. S o c h á ň, *Pltnictvo na Váhu*, Průdy 13, 1929, 289—302, 448—458, 501—511. — A. P o

Zvýšený záujem o túto sociálnu vrstvu dedinského obyvateľstva nastal hlavne preto, lebo po druhej svetovej vojne z rozličných príčin početne veľmi vzrástla (v krajinách ľudovodemokratických najmä zásluhou parcelácie veľkostatkárskej pôdy, ako aj ďalším drobením poľnohospodárskych usadlostí, nepriamo podnecovaným aj možnosťami práce v rozvíjajúcom sa priemysle; v krajinách kapitalistických prevažne úsilím stabilizovať kádre kvalifikovaných robotníkov pridelovaním určitej výmery pôdy atď.), takže vytvorila osobitnú sociálnu kategóriu, kategóriu sui generis, ktorú nebolo možno zodpovedne včleniť ani do jednej zo starších kategórií zamestnaní (povolání).³

Vzrast tejto skupiny obyvateľstva s dvojitém zamestnaním priniesol problémy nielen hospodárske a sociálne, ale aj politické a kultúrne, čím si uvedený jav vynútil pozornosť aj zo strany vedeckého bádania. Osobitne ho začala skúmať a študovať jednak ekonómia, demografia a štatistika, jednak sociológia, etnografia i niektoré ďalšie vedné disciplíny (hospodárska politika, medicína atď.), každá svojimi vlastnými metódami a z hľadiska vlastných výskumných cieľov.⁴ V poslednom období primeranú pozornosť tejto sociálnej skupine dedinského obyvateľstva začala venovať aj slovenská etnografia, hoci treba pripustiť, že doterajšie jej výsledky nie sú úmerné rozšíreniu tohto javu na Slovensku v minulosti i v súčasnosti, ani významu a podielu druhého (neroľníckeho) zamestnania, zásluhou ktorého sa v určitých oblastiach i obdobiach vytvorili historicky dokázateľné subkultúry, na formovaní ľudovej kultúry tradičnej i súčasnej.⁵

Lo n e c, *O pltníctve na Slovensku*, Sborník SNM 36—37, 1942—1943, 176—207 atď. — Treba pripomenúť, že staršie štúdie z problematiky neroľníckych zamestnaní (pltníctva, drotárstva, plátenníctva atď.) všimli si príslušné zamestnania predovšetkým z hľadiska techniky práce, prípadne aj zvykoslovía a folklóru (napríklad M. A. H u s k a, *Slovenské pltnícke zvykoslovie a folklór*, Slovenský národopis 3, 1955, 316—352), nehodnotili ich však z hľadiska hospodárskeho a sociálneho dosahu, ani sa nezameriavali na rozbor príčin ich vzniku a rozvoja, ani na ich podiel na formovaní tradičnej ľudovej kultúry danej oblasti.

³ Staršie triedenie zamestnaní (povolání) bolo zhruba určené základnými druhmi a členilo sa do týchto skupín: poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybárstvo; priemysel a živnosti; obchod, peňažníctvo a doprava; verejné služby a slobodné povolania; ostatné povolania, pričom vôbec nebralo do úvahy, či jednotlivец alebo jeho rodina, zaradený do určitého druhu alebo skupiny, vyžili z príjmu svojho povolania. Podrobnejšími rozbormi po druhej svetovej vojne sa ukázalo, že značná časť rodín má dvojité zamestnanie, dva rozdielne druhy príjmov, pričom jedno zamestnanie, ktoré poskytuje prevažnú časť príjmov rodiny, stalo sa zdrojom hlavným, druhé doplnkovým. Najnovšie štatistické sčítanie ľudu rešpektuje už hľadisko závažnosti príjmu jednotlivca v rodine.

⁴ J. S z c z e p a ň s k í, *Czynniki kształtujące zawód i strukturę zawodową*, Sborník *Sociologia zawodów*, Warszawa 1965, 11—12.

⁵ Monografia *Banička dedina Žakarovce*, Bratislava 1956, problematiku vkladu a podielu baníctva na ľudovú kultúru obyvateľstva osobitne ešte nevyčleňuje a nešpecifikuje, hoci z celého materiálu je jasné, že šlo o pevné spojenie dvoch zamestnaní i dvoch druhov príjmov v rodine, o príjem z baníctva a malého poľnohospodárstva, teda o typické koveroľníctvo (pozri str. 28, 78, 123 atď.). Na tej istej úrovni sú aj všetky staršie práce z problematiky tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní. Podiel týchto zamestnaní na formovaní tradičnej ľudovej kultúry príslušnej lokality alebo oblasti si takmer nevšimli, prípadne len veľmi okrajovo, iba z hľadiska niektorých zvykov a slovesných prejavov.

Doterajšie — nielen slovenské — etnografické práce zužovali svoju pozornosť pri výskume tohto javu predovšetkým na výskum tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní;⁶ iba v menšej miere a nie dôsledne sa venovali aj výskumu vplyvu priemyslu ako druhého zamestnania.⁷ Hoci túto okolnosť možno hodnotiť ako určitý nedostatok, predsa treba priznať, že niektoré práce sa usilovali aspoň naznačiť základné kritériá, ktoré treba uplatňovať aj pri výskume celej problematiky javu ako takého, nakoľko si uvedomovali, že v prípade výskumu dvojitého zamestnania (kovorolníctva) ide o problematiku podstatne širšiu. V tejto súvislosti treba povedať, že práce upozornili na pôsobenie niektorých hospodársko-sociálnych faktorov, ktoré podmienili vznik a rozvoj tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní; uvedené faktory nemožno zanedbať ani pri výskume problematiky dvojitého zamestnania. Ide predovšetkým o nízku rentabilitu poľnohospodárskej malovýroby v horských oblastiach Slovenska vo vzťahu k osídleniu, rozdrobenosti a kvalite ornej pôdy a jej situovanosti na svahoch, ako aj vo vzťahu ku geologickým a klimatickým podmienkam pestovania základných druhov poľnohospodárskych plodín. Ďalším dôležitým faktorom bola aj značná hustota obyvateľstva na jednotku pôdy a historický vývoj pracovných

⁶ Z početnej literatúry pozri aspoň tieto základné práce: R. Jeřábek, *Karpatské voľařství v 19. století*, Praha 1961. — J. Bohúň, *Pltnícka odprava*, *Tovaryšstvo* 3, 1900, 271—278. — J. Halaša, *Už neletia*, *Krásy Slovenska* 42, 1965, 382—387. — E. Prandová-Bošková, *Z minulosti pltníctva na Hrone*, *Vlastivedný časopis* 14, 1965, 137—142. — E. Bošková, *Niektoré poznatky zo života sezónnych poľnohospodárskych robotníkov v oblasti Ziaru nad Hronom*, *Slovenský národopis* 9, 1961, 420—432. — J. Michálek, *K štúdiu života a kultúry sezónnych poľnohospodárskych robotníkov Myjavskej pahorkatiny*, *Slovenský národopis* 12, 1964, 275—284. — J. Orel, *Práce sezónnych robotníkov z juho-východného Valaška vo vinohradoch v Bratislave*, *Ročenka Bratislava* 1, 1965, 141—151. — K. Procházková, *Kolárovičti dráteníci*, *Národopisná studie*, Praha 1905. — J. Hroziencičik, *K otázke vzniku turčianskeho olejkárstva*, *Slovenský národopis* 7, 1959, 342—355. — J. Hroziencičik, *Z dejín slovenských šafraníkov* (Príspevok k poznaniu duchovnej produkcie slovenského ľudu), *Národopisný sborník* 6—7, 1945—1946, 148—155. — A. Polonec, *Organizácia obchodného života hornooravských plátenníkov* (Výňatok z historicko-etnografickej práce o hornooravskom plátenníctve), *Slovenský národopis* 3, 1955, 49—83. — A. Polonec, *Plátenníctvo na Slovensku*, *Národopisný sborník* 8, 1947, 91—108. — A. Spiesz, *Plátenníctvo na Spiši koncom 18. storočia*, *Slovenský národopis* 9, 1961, 243—258. — Š. Butkovič, *Úvod do soľnobanského čipkárstva*, *Slovenský národopis* 1, 1953, 135—166. — P. Horváth, *Pramene k dejinám pohronského čipkárstva v druhej polovici 18. storočia*, *Slovenský národopis* 6, 1958, 389—395. — Š. Apáthy, *Sindliarstvo v okolí Bardejova*, *Slovenský národopis* 2, 1954, 65—93. — J. Koma, *Košikárstvo v Bardejove a na okolí*, *Slovenský národopis* 2, 1954, 348—385. — J. Hanušin, *Varechárstvo v Selci*, *Slovenský národopis* 3, 1955, 10—48. — A. Pranda, *Príspevok k problematike sitárstva a riečičiarstva*, *Slovenský národopis* 10, 1962, 281—306. — J. Martinka, *Slovenské drvotárstvo (drevárstvo) kedysi a dnes*, *Sborník MSS* 20, 1926, 39—44. — Zo zahraničnej literatúry pozri aspoň prácu K. Zawistowicz-Adamska, *Zawody pozarolnicze w wiejskiej kulturze tradycyjnej*, *Studia Socjologiczne* 3 (10), 1963, 99—113 (publikované aj v sborníku *Socjologia zawodów*, Warszawa 1965, 331—348). — J. Smiałowski, *Zajęcia dodatkowe ludności wiejskiej powiatu wieluńskiego w latach przeduwłaszczeniowych*, *Łódzkie Studia Etnograficzne* 5, 1963.

⁷ Pozri štúdiu o banickej práci, staviteľstve, strave, odeve, zvykoch a liečení, slovesnom a hudobnom folklóre v monografii *Banická dedina Zakarovce*, Bratislava 1956.

príležitostí v priemysle a živnostiach uvedených oblastí vo vzťahu k surovinovým zdrojom.

Niektoré práce sa usilovali ďalej zistiť aj základné znaky tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní. Ide o znaky, ktoré umožňujú študovať neroľnícke zamestnania ako celok a ktoré možno pre minulosť v plnom rozsahu aplikovať aj na výskum problematiky dvojitého zamestnania vidieckeho obyvateľstva. Je to predovšetkým znak regionálnosti, časovej ohraničenosti, pravidelnosti a opakovateľnosti druhého (neroľníckeho) zamestnania v určitom časovom i územnom rozpätí. Ďalej treba ešte pripomenúť, že doterajšie práce priniesli aj prvé pokusy, ako klasifikovať neroľnícke zamestnania, či z hľadiska spôsobu ich vykonávania, či z hľadiska ich vzťahu k základnému zamestnaniu (roľníctvu) alebo z hľadiska možnosti ich vplyvu na spôsob života a ľudovú kultúru. Navrhnutá klasifikácia v podstate zodpovedá — najmä pre obdobie feudalizmu a kapitalizmu, sčasti aj pre obdobie ľudovej demokracie ako prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu — triedeniu týchto zamestnaní aj vo výskume problematiky dvojitého zamestnania. Klasifikácia upozornila predovšetkým na sezónnosť, výrobný charakter a na znak ustavičnej zmeny miesta (vandrovnosti), uplatňujúci sa pri vykonávaní niektorých tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní, ktoré z hľadiska svojho rozsahu a hospodárskeho významu môžu byť raz vedľajším (doplňkovým), inokedy hlavným (základným) zdrojom obživy.⁸ V súvislosti s klasifikáciou týchto zamestnaní treba ešte upozorniť na prostredie, v ktorom sa vykonávajú, nakoľko odlišné sociálne, kultúrne a často aj etnické prostredie zvyšuje možnosť vplyvu na spôsob života a kultúru nielen skúmanej skupiny, ale aj ostatného obyvateľstva.

No aj napriek určitým kladom doterajších prác treba pripomenúť, že štúdium dvojitého zamestnania ako sociálneho javu zostalo u nás na polceste. Bolo to zapríčinené viacerými momentami. Jedným z nich je skutočnosť, že doteraz sa problematika tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní sledovala prevažne z hľadiska techniky práce alebo z hľadiska podielu na rodinných príjmoch, menej už z hľadiska ich podielu na formovaní ľudovej kultúry. Sociálna skupina obyvateľstva, rodiny ktorej na svoje živobytie musia používať oba rozdielne druhy príjmov, zužovala sa na tú časť, ktorá pevnejšie (zdanlivo alebo skutočne) „sedela“ na pôde. Pri hodnotení sa teda vychádzalo z jej vzťahu k poľnohospodárskej výrobe, ktorá sa apriórne považovala za hlavný — a iba v menšom rozsahu za prevažne hlavný — zdroj rodinných príjmov, kým všetky druhy tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní sa hodnotili ako vedľajší, doplnkový zdroj, čo historicky vždy nezodpovedá skutočnosti.

Dvojjzamestnanosť (kovoľníctvo) ako sociálny jav zahrnuje totiž podstatne širšiu, početnejšiu, rôznorodejšiu i rozvrstvenejšiu skupinu dedinského obyvateľstva. Na základe poznatkov zahraničnej literatúry treba sem zahrnúť napríklad aj obyvateľov, ktorým sa mzda (v súčasnosti získavaná najčastejšie prácou v priemysle alebo v inom spoločenskom sektore) stala základným zdrojom obži-

⁸ A. Pranda, *Příčiny I*, 432—436.

vy, no ktorí sa popri nej z akýchkoľvek príčin (pôsobenie tradície, nízky stupeň kolektivizácie, moment samozásobiteľský alebo rekreačný atď.) nevzdali ešte obrábania určitej výmery pôdy vo vlastnej (rodinnej) réžii.⁹ Ak teda použijeme hľadisko hospodárskeho významu oboch zamestnaní, možno skúmaný jav vyjadriť slovami, že termínom dvojité zamestnanie (dvojjamestnanosť, kovoľníctvo) vyjadrujeme existenčnú nevyhnutnosť dvoch rozdielnych druhov zamestnaní i príjmov z nich plynúcich, príjmu zo súkromného alebo osobného hospodárstva a príjmu z akéhokoľvek iného (neroľníckeho) zamestnania alebo činnosti bez ohľadu na prioritu alebo sekundárnosť jedného z nich.

Do skúmanej sociálnej skupiny či vrstvy zaraďujeme teda všetkých obyvateľov, ktorí právne i potenciálne (z hľadiska dedičského práva) vlastnia určitú výmeru súkromnej alebo osobnej pôdy, vedome ju obrábajú alebo svojou prácou či finančnými prostriedkami sa podieľajú na jej obrábaní, no ktorí nemôžu z príjmu získaného z tejto poľnohospodárskej pôdy vyžiť a sú nútení (trvale, sezónne alebo príležitostne) si privyrábať prácou v inom zamestnaní; v minulosti to bolo niektoré tradičné ľudové neroľnícke zamestnanie (sezónne poľnohospodárske práce, domácka výroba, drobné remeslo, podomový obchod v najširšom zmysle slova atď.), v súčasnosti najčastejšie už práca v priemysle alebo vôbec v spoločenskom sektore.¹⁰ Skutočnosť, že ide o rôznorodú skupinu, možno doložiť tým, že na jednej strane treba sem zaradiť obyvateľstvo, ktoré denne, týždenne (tzv. týždňovkári) alebo na dlhšie obdobie či sezónu (v minulosti sezonári, pltníci, drotári, podomoví obchodníci atď., v súčasnosti zas obyvatelia tzv. robotníckych hotelov a slobodárni atď.) odchádza za prácou mimo svojho poľnohospodárstva;¹¹ na druhej strane ide však aj o obyvateľstvo, ktoré žije prevažne už zo mzdy alebo dôchodku získaného z neroľníckeho zamestnania, no ktoré z akýchkoľvek príčin obrába ešte menšiu výmeru pôdy a prácou na pôde si doplnia svoju mzdu alebo dôchodok. Kým v minulosti šlo v tomto prípade o robotníkov s menším súkromným hospodárstvom, v súčasnosti sa táto podskupina rozšírila o rodiny, ktorých členovia pracujú v priemysle a súčasne aj v kolektívnom poľnohospodárstve a majú v osobnom užívaní záhumienok.

Doterajšie výskumy tohto javu na Slovensku neumožňujú presnejšie a podrobnejšie špecifikovať takto vyčlenenú skupinu obyvateľstva, lebo sa uskutočnili v podstate ešte len prvé sondáže a prieskumy.¹² Vnútornú štruktúru obyvateľstva s dvojitým zamestnaním nešpecifikuje nateraz ešte ani príbuzná zahraničná literatúra, hoci má za sebou už viacero výskumných akcií i pozoruhodné výsledky, a to z niekoľkých príčin.

⁹ J. Mjartan, *Banické sídlisko v Lehote pod Vtáčnikom (okres Prievidza)*, Slovenský národopis 12, 1964, 617.

¹⁰ M. Dziewicka, *Zróźnicowanie społeczne gospodarstw malorolnych w roku 1957*, sborník *Spoleczno-ekonomiczna struktura wsi w Polsce Ludowej*, Warszawa 1961, 165.

¹¹ S. Nowakowski, *Peasant-Worker. Some Aspects of Social Mobility in Post-war Poland*, Vol. 3, London 1956, 332—333, cituje R. Turcki, *Struktura społeczno-zawodowa „chłopów-robotników“*, *Studia Socjologiczne* 3 (10), 1963, 85 (ďalej citujeme ako *Struktura*).

¹² F. Macko, *Robotníci-vlastníci pôdy na dedine Horehronia* (rkp Zvolen 1964, úvod; ďalej citujeme ako *Robotníci*).

Ako najdôležitejšia príčina sa uvádza argument, že ešte stále sa pociťuje nedostatok vhodných a jednoznačne presvedčivých údajov z terénu. Ďalej treba pripomenúť, že doterajšie výsledky výskumov sa hodnotia značne rezervovane, pričom sa zdôrazňuje, že výskumy, hoci prebiehajú už niekoľko rokov, sú vlastne ešte len v počiatkoch. Určité problémy spôsobuje aj rozdielnosť hľadísk a metodických prístupov, keďže každá vedná disciplína skúma tento jav z iného hľadiska a vlastnými metódami. To spôsobuje, že dosiahnuté výsledky a závery sú vyslovované len vo forme pracovných hypotéz a nemožno ich vždy aplikovať pri etnografickom výskume. Aby sme si vytvorili určitú predstavu o rozdielnosti hľadísk, uvedieme, že sociálny jav dvojitého zamestnania možno skúmať z hľadiska rozsahu a hospodárskeho významu oboch príjmov v rodine, teda ekonomicky. V tomto prípade pomocným ukazovateľom pre aplikáciu výsledkov v etnografickom výskume je na jednej strane konštatovanie prevahy príjmu z poľnohospodárstva alebo z neroľníckeho zamestnania, resp. ich rovnováha, na druhej strane vplyv týchto príjmov na spôsob života a kultúru príslušnej skupiny obyvateľstva. Ďalej možno jav skúmať z hľadiska pracovnej aktivity v poľnohospodárstve alebo mimo neho, teda sociologicky. Pomocným ukazovateľom bude stála práca v poľnohospodárstve aj vo voľnom čase alebo nezúčastňovanie sa na práci v poľnohospodárstve, resp. sezónna alebo príležitostná práca mimo poľnohospodárstva a ich vplyv na spôsob života a kultúru.

Odlišne sa javí problematika dvojitého zamestnania z hľadiska hospodárskych tendencií vývoja, teda politicky. V tomto prípade pomocným ukazovateľom bude zachovanie status quo (zachovanie dvojitého zamestnania i dvojitých zdrojov príjmov), orientácia na zmenu status quo v prospech robotníctva (zredukovanie súkromných hospodárstiev na výmeru hospodárstiev osobných s perspektívou postupného zrušenia aj osobného vlastníctva pôdy), resp. orientácia na zmenu status quo v prospech roľníctva (upevnenie súkromného i osobného vlastníctva pôdy)⁴³ a ich vplyv na ľudovú kultúru.

Ak sa pri výskume uplatňuje jedine etnografické hľadisko, možno tento jav skúmať jednak z hľadiska spôsobu vykonávania neroľníckeho zamestnania, jednak z hľadiska podielu a vplyvu tohto zamestnania na spôsob života a kultúru. V tomto prípade pôjde už o základný výskum spôsobu života a kultúry (dedinský, dedinsko-mestský, mestsko-dedinský, mestský), pričom výsledky etnografického výskumu môžu do značnej miery korešpondovať s výsledkami bádania ekonomiky, sociológie, hospodárskej politiky atď., najmä ak pritom vezmeme do úvahy určité oneskorovanie sa zmien na úseku kultúry a návykov za zmenami na úseku hospodárskom a sociálnom. Príčinou oneskorovania môže byť rovnako sila tradície, ako aj prostredie, v ktorom príslušníci skúmanej sociálnej skupiny žijú, i mnohé ďalšie momenty, ktoré si etnografický výskum musí takisto všimnúť (charakter neroľníckeho zamestnania, prostredie, v ktorom sa vykonáva, spôsoby odchádzania, postavenie ženy v rodine a výrobe atď.).

Naznačené problémy teda dostatočne nabádajú kriticky hodnotiť dosiahnuté

⁴³ R. Turskí, *Struktura*, 91–92.

výsledky a poznatky. Preto sa nemožno čudovať, že sa závery doterajších výskumov všeobecne hodnotia len ako predbežné alebo pracovné hypotézy a že sa doteraz nedospelo k širšie platnej, na rozličné obdobia a územné oblasti aplikovateľnej klasifikácii, ani k jednotnej špecifikácii tejto skupiny obyvateľstva s dvojitým zamestnaním.

Špecifikovať vnútornú štruktúru tohto javu bude možné zaiste až v ďalších etapách výskumných prác; až potom, keď sa zozbiera podstatne viac terénneho i štatistického materiálu zo všetkých foriem a druhov roľníckych zamestnaní a keď sa navzájom porovnajú výsledky a zovšeobecnenia viacerých vedných disciplín, ktoré sa na jeho výskume zúčastňujú a oň zaujímajú. Ide totiž o jav historicky i sociálne zložitý, počiatky ktorého siahajú hlboko do obdobia feudalizmu. Vo svojom historickom vývoji prekonal niekoľko stupňov, v ktorých sa menili nielen jednotlivé druhy roľníckych zamestnaní, ale aj vzťah k obrábaniu pôdy. Počas vývoja — od jeho vzniku až do súčasnosti — zostávala nedotknutá iba podstata javu, ktorá spočíva v tom, že dvojité zamestnanie i dvojitý príjem boli pre rodinu viac-menej existenčne potrebné a nevyhnutné.

Najstarší stupeň možno charakterizovať početnými tradičnými ľudovými zamestnaniami roľníckymi, ktorými sa určitá časť poddaných musela popri obrábaní pôdy z existenčných príčin zaoberať už v období feudalizmu. Mnohé z týchto zamestnaní v ďalšom vývoji postupne zanikali, iné vznikali a sa rozvíjali aj v období kapitalizmu; niektoré z nich sa udržali, hoci v pozmenených formách, až do súčasnosti. Tradičné ľudové roľnícke zamestnania mali poväčšine charakter doplnkového príjmu. Z hľadiska spôsobu života a kultúry to znamená, že kultúra obyvateľstva, zaoberajúceho sa početnými druhmi týchto zamestnaní, zostávala vo svojich základoch kultúrou dedinskou, hoc už nie iba roľníckou. Nové prvky, o ktoré sa kultúra tejto sociálnej vrstvy dedinského obyvateľstva obohatila, treba pripísať jednotlivým druhom roľníckych zamestnaní, ktoré sa prostredníctvom nich prejavili nielen na úseku materiálnej, ale aj duchovnej kultúry a slovesnej tvorby.

Druhý stupeň sa už charakterizuje prácou v niektorom odvetví priemyslu. V oblastiach, v ktorých sa priemysel zakladal, začal postupne nahrádzať jednotlivé druhy tradičných ľudových roľníckych zamestnaní, čo sa prejavilo hospodársko-sociálne tým, že príjem z priemyslu sa stal príjmom prevládajúcim alebo základným; v ďalšom vývoji sa mnoho príslušníkov skúmanej sociálnej vrstvy vzdáva obrábania pôdy a rozmnožuje rady formujúceho sa priemyselného proletariátu. Nerovnomerný vývoj priemyslu za kapitalizmu však spôsobil, že v niektorých oblastiach Slovenska — najmä v obdobiach stagnácie a dezindustrializácie — práca v priemysle sa znovu nahrádzala tradičnými ľudovými roľníckymi zamestnaniami, prípadne sa obyvateľstvo hromadne sťahovalo do cudziny; nastával teda spätný vývoj, regres, ktorý sa prejavil aj na úseku ľudovej kultúry návratom k tradičným formám dedinskej ľudovej kultúry.

Tretí stupeň tohto javu sa formuje až v období socialistickej kolektivizácie poľnohospodárstva. V tomto období prevažná časť dedinského obyvateľstva odchádza pracovať do priemyslu a obrábanie pôvodne súkromnej pôdy mení sa na

obrábanie záhumienka ako pôdy osobného vlastníctva, prideleného najčastejšie žene ako členke roľníckeho družstva. Častým javom, ktorý súvisí s otázkou odmien za prácu v družstve alebo na štátnom majetku a s hodnotením jednotlivých príjmov rodiny, je útek z pôdy a vzdávanie sa záhumienkov, čo má ďalekosiahle dôsledky aj na súčasný proces zmien v ľudovej kultúre.

Zo stručného náčrtu vidieť, že v prípade dvojitého zamestnania (kovoroľníctva) ide o jav zložitý, ktorý si zaslúži osobitnú pozornosť aj z hľadiska výskumu dejín i výskumu súčasného stavu ľudovej kultúry. Aby sme mohli uvedený jav ďalej sledovať, všimneme si najskôr jeho rozšírenie na Slovensku i v niektorých socialistických a kapitalistických krajinách po druhej svetovej vojne, ako aj problémy spojené s jeho pomenovaním u nás i v cudzine. Až v ďalších statiach sa budeme podrobnejšie zaoberať jeho formami v historickom vývoji, ako aj jeho podielom na formovaní ľudovej kultúry tradičnej i súčasnej.

1. Rozšírenie na Slovensku a v iných krajinách

Z doterajšieho rozboru problematiky dvojitého zamestnania jednoznačne vyplýva, že sociálna vrstva dedinského obyvateľstva, označovaná sémanticky nejasným a málo vhodným termínom kovoroloľníctvo, je veľmi rozsiahla, rôznorodá a značne rozvrstvená. Jej jednotiacim hospodársko-sociálnym ukazovateľom je viac-menej existenčná nevyhnutnosť dvoch rozdielnych zamestnaní i dvoch druhov príjmov v rodine, ukazovateľom kultúrnym zas skutočnosť, že druhé (neroľnícke) zamestnanie vnáša do ľudovej kultúry dedinského, pôvodne výlučne roľníckeho obyvateľstva niektoré nové prvky, ktorými sa táto sociálna vrstva obyvateľstva odlišuje od ostatného obyvateľstva dediny.

Už sme povedali, že v podstate ide o rodiny, ktoré sa nemôžu užiť z práce na vlastnej alebo prenajatej pôde a členovia ktorých sú nútení privyrábať si na živobytie v rozličných druhoch neroľníckych zamestnaní. Do skúmanej sociálnej vrstvy zaraďujeme všetky rodiny, ktoré z hľadiska výmery pôdy patria do najnižších veľkostných skupín. Patrí sem predovšetkým skupina s výmerou pôdy od 0,1 ha do 2,0 ha. Ak berieme do úvahy aj niektoré ďalšie faktory (napríklad mnohohodnosť slovenských rodín, v horských oblastiach nevyhovujúcu bonitu pôdy, malý podiel ornej pôdy atď.), do skupiny rodín s dvojitým zamestnaním treba zaradiť aj prevažnú časť roľníckeho obyvateľstva z druhej veľkostnej skupiny (výmera pôdy od 2,0 ha do 5,0 ha)¹⁴ a v určitých prípadoch aj značnú časť z tretej veľkostnej skupiny (výmera pôdy od 5,0 ha do 10,0 ha).¹⁵

¹⁴ F. Macko, *Robotníci*, 12. — M. Czerniewska, *Gospodarstwa rolne i ludność o mieszanym źródle dochodu*, Warszawa 1964, 105 a inde, pripomína, že roľnícke usadlosti sa doteraz všeobecne zatrieďovali len podľa veľkosti výmery pôdy; vytvorilo sa niekoľko veľkostných skupín (drobní roľníci, strední roľníci, veľkí roľníci, veľkostatkári), pričom sa nebral ohľad, či z pôdy vyžijú alebo si musia na živobytie privyrábať prácou v inom zamestnaní. V prípade najnižších veľkostných skupín ide o usadlosti kovoroloľnícke (ďalej citujeme ako *Gospodarstwa rolne*).

¹⁵ A. Pranda, *Příčiny I*, 448.

Rozsah dvojzamestnanosti ako sociálneho javu i početnosť tejto sociálnej vrstvy dedinského obyvateľstva v historickom vývoji i podľa územných oblastí značne kolíše a mení sa v závislosti od mnohých faktorov politických, hospodárskych, sociálnych, kultúrnych, ba dokonca aj náboženských (počet detí v rodine vo vzťahu k náboženskému vierovyznaniu rodičov). Aby sme naše tvrdenia mohli doložiť príkladom, pri nedostatku iných štatistických podkladov (rozsah tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní podľa oblastí v minulosti, účasť tejto sociálnej vrstvy v priemysle atď.)¹⁶ za východisko použijeme triedenie poľnohospodárskych usadlostí na Slovensku podľa jednotlivých veľkostných skupín v rozpätí posledných takmer päťdesiatich rokov, pričom budeme vychádzať z tzv. priemernej slovenskej rodiny, ktorá mala v minulosti podstatne viac členov, ako ich má v poslednom období¹⁷ (pozri tabuľku 1).¹⁸

Tabuľka upozorňuje na niekoľko závažných a pre skúmaný sociálny jav

Tabuľka 1

Veľkostná štruktúra poľnohospodárskych usadlostí na Slovensku
Rok 1921, 1930, 1949, 1965

Veľkostná skupina v ha	Počet usadlostí v príslušných rokoch a percentách							
	1921		1930		1949		1965	
	absolútne	%	absolútne	%	absolútne	%	absolútne	%
0,1— 2,0	171 786	40,8	163 732	36,6	230 122	42,3	543 078	90,1
2,0— 5,0	113 500	26,9	125 647	28,1	156 073	28,6	38 832	6,4
5,0—10,0	81 420	19,3	94 807	21,2	106 270	19,5	17 991	3,0
10,0—50,0	48 980	11,6	56 207	12,5	47 562	8,8	2 630	0,5
nad 50,0	5 940	1,4	6 943	1,6	4 444	0,8	—	—
s p o l u	421 626	100,0	447 336	100,0	545 481	100,0	602 531	100,0

¹⁶ Údaje o rozsahu tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní v minulosti podľa oblastí i účasť rodín s dvojitým zamestnaním v priemysle bude treba zistiť archívnym výskumom. Ide o úlohu veľmi náročnú a dlhodobú.

¹⁷ *Statistická ročenka CSSR 1960*, Praha 1960, 59, uvádza aj údaje z r. 1930 a 1950.

¹⁸ *Ekonomický časopis* 4, 1956, 350. — *Statistický zpravodaj* 1950, č. 2. — F. M a c k o, *Robotníci*, 12, 16. — *Statistická ročenka CSSR 1965*, Praha 1965, 264. — Do údajov z posledného roka sme nezahrnuli pôdu nerozpisávanú, hoci ide o 157 poľnohospodárskych usadlostí, ktoré majú výmeru pôdy spolu 637 ha. Na druhej strane sme však do údajov zahrnuli počet záhumienkárov a výmeru ich pôdy, a to do najnižšej veľkostnej skupiny od 0,1 ha do 2,0 ha, kam svojim priemerom patria.

dôležitých údajov, ktoré si vo vzťahu k rozsahu a početnosti tejto vrstvy dedinského obyvateľstva treba podrobnejšie všimnúť.

Predovšetkým treba upozorniť na podiel kovoľníckych rodín z celkového počtu poľnohospodárskych rodín (usadlostí) na Slovensku. Ak r. 1921 do dvoch najnižších veľkostných skupín patrilo približne $\frac{2}{3}$ všetkých poľnohospodárskych rodín, ich podiel po druhej svetovej vojne prudko vzrástol hlavne absolútne natoľko, že r. 1965 dosiahol až 96,5 % z počtu všetkých rodín, ktoré vlastnili súkromnú alebo osobnú (záhumienkársku) pôdu vo výmere od 0,1 ha do 5,0 ha.

Príčiny tohto vzrastu sú zložité a nie jednoznačné. Nemožno ich hľadať len v kolektivizácii poľnohospodárstva, ktorá sa dôsledne uskutočnila iba v nížinných a podhorských oblastiach a len v menšej miere zasiahla aj horské oblasti Slovenska. Na vzraste počtu rodín s dvojitým zamestnaním významnou mierou sa podieľal aj pokračujúci proces drobenia pôdy najmä po zániku veľkej rodiny v tridsiatych a štyridsiatych rokoch nášho storočia, ktorý sa po druhej svetovej vojne v posledných zvyškoch veľkej rodiny ešte urýchlil zásluhou priemyselného Slovenska, resp. umožnením značnej časti nových (mladých) rodín prejsť na dvojité zamestnanie a dvojitý príjem, na príjem z priemyslu i z drobného poľnohospodárstva.

Základnú príčinu vzrastu kovoľníckych rodín po druhej svetovej vojne treba podľa nášho názoru hľadať predovšetkým v hospodársko-politických dôsledkoch prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu, v období ľudovej demokracie. V tomto období sa u nás uskutočnila dôsledná parcelácia veľkostkárkej pôdy, ktorá umožnila početným skupinám bezzemkov získať určitú výmeru poľnohospodárskej pôdy. Hoci mnohí z nich neskoršie vytvorili základ členstva jednotných roľníckych družstiev, predsa v horských oblastiach zostali poväčšine doteraz ako jednotlivito hospodáriaci roľníci, ktorí na základe nízkej výmery pôdy sú zaraďovaní do skupiny obyvateľstva s dvojitým zamestnaním, nakoľko získaná pôda im nezaručuje dostatočný príjem na výživu rodiny.

Ak v minulých obdobiach, za feudalizmu a kapitalizmu, táto sociálna vrstva dedinského obyvateľstva nachádzala možnosť privyrábať si na živobytie predovšetkým v početných sezónnych, vandrových a iných tradičných ľudových neroľníckych zamestnaniach (a iba v malej miere aj v priemysle), v súčasnosti industrializácia Slovenska jej umožnila prejsť na výnosnejšie neroľnícke zamestnanie, na prácu v priemysle. To má ďalekosiahly význam v hodnotení neroľníckeho zamestnania ako takého. Ak pre sezónnych poľnohospodárskych robotníkov, pltníkov, rozličných domáckych výrobcov a drobných remeselníkov, drotárov, podomových obchodníkov atď. malo poľnohospodárstvo prevažne charakter základného — alebo aspoň trvalého a istého — zdroja rodinných príjmov, po druhej svetovej vojne je tomu naopak; práca v priemysle alebo v akomkoľvek spoločenskom sektore stala sa pre rodiny s dvojitým zamestnaním základným zdrojom obživy. Poľnohospodárstvo pozbavila stáročnej priority a odsunula ho do pozície sekundárneho, vedľajšieho alebo doplnkového zdroja, čo sa, pochopiteľne, začína postupne prejavovať aj v celkovom spôsobe života a kultúre tohto obyvateľstva.

Možno pripustiť, že nie všetky rodiny, ktoré štatisticky patria do uvedených dvoch najnižších veľkostných skupín, treba zaraďovať do počtu rodín s dvojitým zamestnaním. Neplatilo to v presnom význame tohto termínu ani v minulosti. V určitom rozsahu sa z nich vylučovali napríklad rodiny, ktoré vlastnili túto výmeru pôdy vo výrobnnej oblasti vinohradníckej, repárskej a obilninárskej, nakoľko tu boli neraz aj pri nižšej výmere pôdy plne sebestačné. Ak by sme teda do určitej miery korigovali ich počet, aj napriek tomu možno konštatovať, že na Slovensku šlo vždy o značný rozsah kovoľníctva, dvojzamestnanosti ako sociálneho javu, keďže možno doň zahrňovať viac ako polovicu všetkých rodín vlastniacich uvedenú výmeru pôdy.

V tejto súvislosti možno sa zmieniť o výsledkoch výskumu, ku ktorým dospela poľská veda a ktoré možno aspoň teoreticky — no zdá sa, že nielen teoreticky — aplikovať aj na naše pomery. Ide o poznatok, ktoré rodiny možno na základe štatistickej výmery pôdy a štatistického počtu členov bezpečne zaraďovať do skupiny rodín s dvojitým zamestnaním bez toho, aby sme sa dopustili vážnejších omylov.

Na základe podrobných hospodárskych rozborov, ktoré sa v Poľsku systematicky uskutočňujú už niekoľko rokov, sa zistilo, že rodiny s výmerou pôdy od 0,1 ha do 3,0 ha sú typicky kovoľnícke. To znamená, že uvedená výmera pôdy sama osebe nestačí na výživu priemerne početnej rodiny. V takomto hospodárstve pracuje najčastejšie len žena a deti, kým muž odchádza do neroľníckeho zamestnania. V súčasnosti ide zväčša o rodiny mladé, s menším počtom (obyčajne do 4,24 osôb v rodine), kým v minulosti počet členov bol podstatne vyšší a ich zaradenie do sociálnej skupiny obyvateľstva s dvojitým zamestnaním úplne samozrejmé.

Do skupiny kovoľníckych rodín zaraďuje poľská literatúra však aj rodiny, ktoré vlastnia výmeru pôdy od 3,1 ha do 7,0 ha, ak majú viac ako 4,86 osôb a ak ich sebestačnosť trvale ovplyvňujú niektoré nepriaznivé faktory (napríklad už spomenutý nízky podiel ornej pôdy, nevyhovujúca bonita zeme, zlé klimatické podmienky, situovanosť väčšiny pôdy na prudších svahoch, jednostranná skladba pestovaných plodín, zastarané spôsoby obrábania pôdy atď.). Rozdiel medzi touto a predchádzajúcou skupinou — vo vzťahu k závažnosti jednotlivých druhov príjmu a k spôsobu ich získavania — je predovšetkým v tom, že príjem z neroľníckeho zamestnania je buď v rovnováhe s príjmom z poľnohospodárstva, alebo má charakter doplnkovosti. Dôležitým znakom je tiež skutočnosť, že v tejto skupine do neroľníckeho zamestnania odchádzajú pracovať najčastejšie deti, kým rodičia zostávajú poväčšine naďalej v poľnohospodárstve.¹⁹

Rodiny s väčšou výmerou pôdy možno už zaraďovať všeobecne do skupiny čiste roľníckych rodín, hoci ani tento štatistický poznatok neplatí bez výnimky. Niektorí západonemeckí autori — zhodne s našimi konštatovaniami, vyslovenými vo vzťahu ku Kysuciam a horským oblastiam na Slovensku — považujú všetky rodiny, ktoré majú výmeru pôdy do 10,0 ha, za potenciálne kovoľnícke, teda za také, ktoré si musia aspoň občas alebo príležitostne dopĺňať príjem z poľ-

¹⁹ M. Czerniewska, *Gospodarstwa rolne*, 102—103.

nohospodárstva príjmom z niektorého neroľníckeho zamestnania, nakoľko rozloha hospodárstva je malá na to, aby bola rodina za každých okolností a v každej oblasti sebestačná.²⁰

Výsledky, ku ktorým dospela zahraničná veda, nám potvrdzujú správnosť pracovnej hypotézy, ktorú sme vyslovili už pri výskume doplnkových zamestnaní na Kysuciach a platnosť ktorej sme pripúšťali aj pre iné, hlavne horské oblasti Slovenska. Ide o poznatok overený výskumom v teréne, podľa ktorého v horských oblastiach, nakoľko sú v nich osobitne nepriaznivé podmienky pre poľnohospodársku výrobu, treba do skupiny rodín s dvojitým zamestnaním zaraďovať aj časť rodín, vlastniacich výmeru pôdy od 5,1 ha do 10,0 ha.²¹ Kým v minulosti si tieto rodiny výnos z pôdy dopĺňali príjmom z niektorého tradičného ľudového neroľníckeho zamestnania (furmanstva, drevorubačstva, pltníctva, domácej výroby a drobného remesla atď.) alebo z iného zamestnania (baníctva, hutníctva atď.), v súčasnosti sa už orientujú poväčšine na trvalý príjem z práce v priemysle alebo — zriedkavejšie, ako napríklad na hornom Pohroní a inde — aj z práce v niektorých sezónnych zamestnaniach (drevorubačstvo, furmanstvo, výsadba stromkov ap.).²²

Rozbor uvedených štatistických pomocných údajov ukazuje, že rozsah dvojzamestnanosti na Slovensku, vyjadrený predovšetkým najnižšími veľkostnými skupinami poľnohospodárskych usadlostí, v praktických záveroch sa v podstate vôbec nemení. Ak treba totiž v nížinných oblastiach vyčleniť určitú časť rodín s nižšou výmerou pôdy ako rodiny nekovoroľnícke, na druhej strane treba do nich zaradiť zas časť rodín najmä v podhorských a horských oblastiach, ktoré majú výmeru pôdy nad 5,0 ha. Nakoľko socialistická kolektivizácia pôdy doteraz najmenej pokročila práve v horských oblastiach (na Kysuciach r. 1962 iba na 13 %, pričom tento údaj platí aj pre rok 1965), možno pripustiť, že poľnohospodárstva s výmerou pôdy nad 5,0 ha sa vyskytujú práve v nich. Ide všetko o vlastníkov pôdy, ktorí doteraz jednotlivo (súkromne) hospodária, no ktorí si musia príjem z pôdy dopĺňať sezónnym zamestnaním v lesných prácach alebo trvalým zamestnaním v priemysle vo vzdialenejších oblastiach štátu.

Z uvedených dokladov i z rozboru jednotlivých veľkostných skupín poľnohospodárskych usadlostí na Slovensku teda vyplýva, že kovoľníctvo (dvojité zamestnanie) ako sociálny jav bolo vždy značne rozšírené, absolútne i percentuálne — vzhľadom na tzv. čisté roľníctvo, na poľnohospodárske usadlosti, rodiny ktorých možno pokladať za sebestačné — veľmi početné a hospodársky, sociálne i kultúrne značne diferencované, takže niet pochyb, že si zasluhuje, aby sa osobitne skúmalo a študovalo. Pravda, treba ho skúmať nielen štatisticko-sociologickými metódami, ale aj metódami etnografickými, z hľadiska podielu tohto javu i jednotlivých neroľníckych zamestnaní na formovaní ľudovej kultúry

²⁰ H. Kötter, *Landbevölkerung im sozialen Wandel. Ein Beitrag zur ländlichen Soziologie*, Düsseldorf—Köln 1958, 110 (ďalej citujeme ako *Landbevölkerung*). — M. Czerniewska, *Gospodarstwa rolne*, 10.

²¹ A. Pranda, *Príčiny I*, 448—452.

²² F. Macko, *Robotníci*, 24—25.

tradičnej i súčasnej, čo bude nasledovať ako ďalšia fáza našich výskumov.

V súvislosti s rozsahom kovoroľníctva na Slovensku aspoň stručne si všimneme, v akom percentuálnom vzťahu sa tento sociálny jav v súčasnosti vyskytuje v niektorých socialistických i kapitalistických krajinách a aké sú základné tendencie jeho ďalšieho vývoja. Všimneme si predovšetkým otázku, či možno hovoriť o jeho ústupe a pomalom zanikaní, resp. o jeho ďalšom narastaní. Nateraz nás nebudú zaujímať podmienky a príčiny jeho súčasného rozšírenia v týchto krajinách, iba jeho podiel a predpoklady pravdepodobného vývoja, ako ich uvádza príslušná literatúra, aby sme na základe dostupných údajov mohli porovnať jeho rozšírenie s rozšírením na Slovensku.

Podiel poľnohospodárskych usadlostí alebo rodín, ktoré sa v Poľsku všeobecne považujú za rodiny kovoroľnícke, dosahuje veľmi vysoké percento a má ešte aj v súčasnosti stúpajúcu tendenciu rastu. Najlepšie si to možno ozrejmiť na štatistických údajoch z rokov 1950, 1957 a 1958 (pozri tabuľku 2).²³

Ako z tabuľky vyplýva, podiel kovoroľníckych usadlostí (rodín) je značne vysoký a v uvedených rokoch mal vzostupnú tendenciu. Rast počtu rodín s dvojitým zamestnaním sa však nezastavil ani v nasledujúcich rokoch. Ak r. 1950 iba 27 % z počtu rodín vlastniacich poľnohospodársku pôdu čerpalo prevažnú časť svojich príjmov z práce mimo vlastného poľnohospodárstva, r. 1958 sa ich podiel zvýšil už na 31 %. Popri týchto rodinách jestvovala však ešte takisto početná skupina vlastníkov poľnohospodárskej pôdy, ktorá základný príjem čerpala z poľnohospodárstva, ale súčasne si ho dopĺňala vedľajšími zárobkami. Rozsah tejto skupiny obyvateľstva sa na základe ankety *I n s t y t u t u E k o n o m i k i R o l n e j* odhaduje približne na 20 % všetkých hospodárstiev na dedine. Spolu ide teda o viac ako polovicu všetkých súkromne (jednotlivo) hospodáriacich usadlostí (rodín).²⁴ Nakoľko socialistická kolektivizácia sa v poľskom poľnohospodárstve doteraz neuskutočnila v takom rozsahu ako u nás, všeobecne

Tabuľka 2

Veľkostná štruktúra poľnohospodárskych usadlostí v Poľsku
Rok 1950, 1957, 1958

Rok	Výmera pôdy v ha a percentách						
	0,1—0,5	0,5—2	2—5	5—10	10—20	nad 20	
1950	6,3	19,6	31,3	30,8	10,7	1,3	100,0
1957	8,1	22,7	32,6	27,0	8,8	0,8	100,0
1958	8,2	23,3	32,5	26,4	8,8	0,8	100,0

²³ *Rocznik Statystyczny 1960*, Warszawa 1960, 207—208. — M. Czerniewska, *Gospodarstwa rolne*, 14—17.

²⁴ A. Szemberg, *Zmiany struktury agrarnej a zarobkowanie ludności wiejskiej*, *Wies Współczesna* 1961, nr 3, 56.

sa predpokladá, že rast drobných a parcelových hospodárstiev bude naďalej pokračovať a že s dvojzamestnanosťou ako s dôležitým sociálnym javom bude treba ešte dlhšie rátať.

Podobná situácia je aj v Nemeckej demokratickej republike, hoci tu má tento sociálny jav niektoré osobitné znaky a odlišnosti. Situáciu si takisto ozrejníme na prístupných štatistických údajoch z r. 1950 a z obdobia rokov 1955 až 1959 (pozri tabuľku 3).²⁵

Tabuľka výrazne ukazuje vysoký podiel drobných hospodárstiev, ktorý z pôvodných 27,8 % r. 1950 vzrástol v prvej fáze absolútne i percentuálne do r. 1955 až na 39,1 % všetkých súkromne hospodáriacich usadlostí (rodín) na dedine, zaradených do veľkostnej skupiny od 0,1 ha do 1,0 ha. V tomto prípade ide všetko o typicky kovorolnícke rodiny. Ak k nim prirátame ešte prevažnú časť rodín z druhej veľkostnej skupiny a prípadne určitý počet aj z tretej veľkostnej skupiny, zistíme, že aj v NDR predstavuje podiel rodín s dvojitým zamestnaním a s dvoma rozdielnymi druhmi príjmov viac ako polovicu všetkých súkromne hospodáriacich usadlostí (rodín). Podľa tendencie, ktorú vyjadruje tabuľka z obdobia rokov 1955—1959, možno usudzovať, že vývoj tejto sociálnej vrstvy obyvateľstva bol podobný vývoju u nás; po počiatocnom prudkom

Tabuľka 3

Veľkostná štruktúra poľnohospodárskych usadlostí v NDR
Rok 1950, 1955—1959

Rok	Počet usadlostí podľa výmery pôdy absolútne a v percentách							
	0,1—1		1—5		nad 5		s p o l u	
	absolútne	%	absolútne	%	absolútne	%	absolútne	%
1950	237 738	27,8	198 738	23,2	419 148	49,0	855 624	100
1955	305 304	39,1	165 526	21,2	310 160	39,7	780 990	100
1956	287 464	38,8	161 347	21,8	291 707	39,4	740 518	100
1957	239 282	35,3	159 627	23,6	278 048	41,1	676 955	100
1958	228 572	36,2	150 577	23,8	251 704	40,0	630 853	100
1959	5 617	1,6	119 665	35,0	216 598	63,4	341 880	100

²⁵ *Statistisches Jahrbuch der DDR 1959*, Berlin 1959, 418—419. — F. Macko, *Robotníci*, 26—27, uvádza údaje iba v absolútnych číslach. — Upozorňujeme, že od r. 1959 sa hospodárstva s výmerou pôdy do 1,0 ha už neuvádzajú. Prepočty na percentá sme spravili sami.

vzraste drobných hospodárstiev dochádza postupne k ich poklesu v dôsledku socialistickej prestavby poľnohospodárstva.²⁶

Vysoký podiel má skupina obyvateľstva s dvojitým zamestnaním aj v Juhoslávii, pričom v dôsledku rýchlo pokračujúceho priemyselňovania krajiny sa naďalej zvyšuje, ako to bolo aj u nás v prechodnom období ľudovej demokracie. Na základe údajov z literatúry možno konštatovať, že polovicu všetkých pracovných síl predstavujú robotníci, ktorí sú súčasne aj vlastníkami určitej výmery poľnohospodárskej pôdy. Ich počet je osobitne vysoký predovšetkým v lesnom hospodárstve, ďalej v drevárskom a textilnom priemysle, ako aj v baníctve a stavebníctve; podstatne nižší je v priemysle chemickom a strojárskom; v nich ide zväčša už o robotníkov nespätých s pôdou.²⁷

Podľa doterajšieho tempa rozvoja priemyslu v Juhoslávii možno predpokladať dlhodobú existenciu veľkého počtu rodín s dvojitým zamestnaním, s rozdielnymi druhmi príjmov, pričom — ak sa bude proces socializácie poľnohospodárstva predlžovať na dlhšie obdobie — treba rátať aj s ďalším drobením pôdy, teda s ďalším rastom počtu kovorolníckych rodín, ktorý sa bude zvyšovať aj zásluhou pôsobenia tohto faktora.²⁸

V ostatných európskych socialistických krajinách sa zatiaľ problém rodín odkázaných na dve rozdielne zamestnania a dva rozdielne druhy príjmov neprejavuje natoľko vypukle, i keď možno predpokladať, že aj v nich jestvuje. To má svoje príčiny predovšetkým v odlišných podmienkach vývoja národného hospodárstva už za kapitalizmu, ako aj v prvých rokoch socializmu. V Maďarsku, Bulharsku atď. boli jednak iné pomery vo vývoji poľnohospodárstva za kapitalizmu, jednak je iné tempo rozvoja socialistického poľnohospodárstva. Takisto v nich možno konštatovať odlišný vývoj priemyslu a potrebu pracovných síl v rozvíjajúcich sa odvetviach národného hospodárstva. V Maďarsku do určitej miery na to pôsobí aj skutočnosť, že priemysel nie je rozmiestňovaný do malých centier, ale sústreďuje sa prevažne iba do väčších miest, z blízkosti ktorých čerpá aj potrebné pracovné sily. Na rozdiel od situácie u nás pracovné sily po odchode do priemyslu obyčajne dôsledne sa odpútavajú od pôdy a od práce v poľnohospodárstve. Podobná situácia je aj v Bulharsku, pravda, s určitými osobitnými prvkami. V oboch týchto spomenutých krajinách rozvoj priemyslu v súčasnosti, keď je poľnohospodárstvo v podstate už socialistické, nemá za následok vzrast počtu rodín s dvojitým zamestnaním, iba rodín priemyselných robotníkov.²⁹

Zaujímavá situácia je v tomto ohľade v Sovietskom sväze. V prechodnom období, v prvých rokoch socialistickej industrializácie a pred ukončením kolektivizácie poľnohospodárstva, bol podiel rodín, ktoré boli odkázané na dva rozdielne druhy príjmov, teda rodín kovorolníckych, značne vysoký. Počet osôb,

²⁶ F. Macko, *Robotníci*, 27.

²⁷ C. Kostić, *Chłopi a uprzemysłowanie w Jugosławii*, *Przegląd Socjologiczny* 13, 1952, nr 2, 95 (ďalej citujeme ako *Chłopi*).

²⁸ F. Macko, *Robotníci*, 26.

²⁹ F. Macko, *Robotníci*, 28.

ktoré mali v akejkoľvek forme spojenie so súkromnou poľnohospodárskou výrobou, v ďalších rokoch ešte vzrastal, takže dokonca priamo sovietska vláda bola nútená povoľovať priemyselným robotníkom, ktorí vlastnili určitú výmeru pôdy, odchádzať na poľnohospodárske práce,³⁰ pretože problém zásobovania obyvateľstva potravinami bol najmä v dvadsiatych rokoch veľmi akútny.

Počet rodín s dvojitým zamestnaním nebol ani vo všetkých priemyselných odvetviach, ani v územných oblastiach rovnako vysoký. Zo všetkých druhov robotníkov najpevnejšie spojenie s hospodárením na pôde udržiavali textilní robotníci. Všeobecným javom bolo dvojité zamestnanie aj u robotníkov v kameňo-uholnom priemysle. Ešte v rokoch 1923–1924 sa napríklad polovica baníkov v oblasti Donbasu neodtrhla od obrábania určitej výmery vlastnej pôdy. Najmenej spojení s pôdou boli robotníci v priemysle obrábania kovov.³¹

Podľa oblastí bol podiel kovo-roľníckych rodín v SSSR takisto značne rozdielny. V centrálnych oblastiach Ruska a v Leningrade, v ktorých ťažký priemysel jestvoval už pred socialistickou revolúciou, bol počet rodín, ktoré boli odkázané na dva druhy príjmov, podstatne nižší ako v iných oblastiach, napríklad na Ukrajine a Sibíri; tu bola maloburžoázna medzivrstva oveľa početnejšia, takže i počet rodín s dvojitým zamestnaním — aj zásluhou odlišného vývoja priemyslu — bol v nich podstatne vyšší. Najvyšší bol v oblastiach Zakavkazska, Kazachstanu a Turkestanu.³²

Spájanie dvoch rozdielnych zamestnaní, malého poľnohospodárstva a niektorého neroľníckeho zamestnania, jestvovalo v SSSR aj v neskorších obdobiach, pričom počet kovo-roľníckych rodín značne kolísal. Je zaujímavé, že v niektorých obdobiach sa ich počet dokonca zvyšoval spolu s prechodným vzrastom počtu súkromne hospodáriacich roľníkov. Tak v rokoch 1940–1955 sa zvýšil počet rodín, ktoré ešte vlastnili súkromné hospodárstvo, z 2,5 % na 3,7 % všetkých rodín v SSSR. Roku 1956 sa v týchto poľnohospodárskych usadlostiach chovalo napríklad 7,9 mil. kusov hovädzieho dobytku, 6,0 mil. ošípaných, 4,2 mil. oviec a 4,5 mil. kôz, pričom výmera ornej pôdy predstavovala 1,63 mil. ha (z toho sa na 1,42 mil. ha pestovala iba zelenina).³³ Na základe podielu pestovania zeleniny možno usudzovať, že poľnohospodárstva boli orientované jedine na samozásobiteľstvo, teda že príjmy z nich mali doplnkový charakter.

Význam súkromných a osobných (záhumienkárskych) hospodárstiev nepoklesol v SSSR ani v súčasnosti, ako nám to potvrdzujú údaje z r. 1965. Začiatkom tohto roku sa na osobných hospodárstvách chovalo napríklad až 41,5 % kráv, 27,5 % ošípaných a 23,4 % všetkých oviec a kôz.³⁴ Uvedený rozsah chovu

³⁰ A. A. Maľugin, *Izmenenija v sostave promyšlennych rabočich SSSR v vosstanoviteľnyj period (1921–1925 gg)*, sborník *Izmenenija v čislennosti i sostave sovet'skogo rabočego klassa* (sbornik statej), Moskva 1961, 90 (ďalej citujeme ako *Izmenenija*).

³¹ A. A. Maľugin, *Izmenenija*, 91.

³² A. A. Maľugin, *Izmenenija*, 96. — Podobne aj F. Macko, *Robotníci*, 23–24.

³³ M. I. Sonin, *Vosproizvodstvo rabočej sily v SSSR i balans truda*, Moskva 1959, 71. — M. Czerniewska, *Gospodarstva roľne*, 9.

³⁴ R. Nazarov, *Podsobnoje chozjajstvo: ego roľ i mesto v seľskochozjajstvennom proizvodstve*, *Kommunist* 42, 1965, nr 16, 68–74.

hospodárskych zvierat aj bez ďalšieho rozvádzania jeho sociálneho významu pre rodiny s dvojitým zamestnaním naznačuje, že príjem z obrábania pôdy predstavuje závažný hospodársky moment nielen z hľadiska samozásobiteľstva, teda z hľadiska podielu príjmu z osobného hospodárstva, ale aj z hľadiska odbremenenia štátneho a socialistického sektora v dopyte po niektorých druhoch poľnohospodárskych produktov (mlieka, mliečnych výrobkov, mäsa, masti, čiastočne vlny ap.).

Podrobná analýza, ktorú v SSSR uskutočnili v posledných rokoch, potvrdila, že najväčšia časť výrobkov z osobných hospodárstiev slúži predovšetkým osobným potrebám rodín kolchozníkov a priemyselných robotníkov a iba malý a nepatrný zvyšok sa dostáva na miestny trh. Tendencie likvidovať osobné (záhumienkové) hospodárstva, ktoré sa prejavili v nedávnej minulosti, viedli k podstatnému zhoršeniu zásobovacej situácie robotníkov i ostatných pracovníkov. Aby sa zásobovacie ťažkosti rýchlejšie preklenuli, v súčasnosti sa ďalší rozvoj týchto hospodárstiev dokonca podporuje priamo aj zo strany štátu, nakoľko hospodárstva kovo-roľníkov majú značný podiel na celkovej produkcii poľnohospodárskej výroby i na zvýšení úrovne príjmov rodín s dvojitým zamestnaním.³⁵

Hoci sa nám nepodarilo v literatúre zistiť ani absolútne, ani percentuálne číslo kovo-roľníckych rodín v SSSR v súčasnosti, predsa na základe uvedených údajov možno nepriamo a per analogiam predpokladať, že ide o sociálnu skupinu obyvateľstva pomerne rozsiahlu, s jestvovaním ktorej sa ráta aj v budúcnosti.

Už v inej súvislosti sme naznačili, že spájanie dvoch rozdielnych zamestnaní s dvoma rozdielnymi druhmi príjmu v rodine je typickým javom najmä v kapitalistických krajinách. Kapitalistickí podnikatelia totiž priamo podporujú narastanie tejto sociálnej vrstvy obyvateľstva, a to z viacerých príčin. Ako prvú príčinu možno vari uviesť úsilie stabilizovať kádre kvalifikovaných robotníkov. Najúčinnjšou formou ich stabilizácie sa ukázalo, že im treba pridelovať aspoň drobné parcely pôdy či už na postavenie rodinného domčeka alebo na pestovanie niektorých druhov poľnohospodárskych plodín. Ďalšou nie nepodstatnou a nevýznamnou príčinou je poskytnúť robotníkom túto formu aktívnej rekreácie, pričom ani moment — hoc len čiastočného — samozásobiteľstva niektorými základnými poľnohospodárskymi produktami (zelenina, ovocie, zemiaky, mäso králikov a holubov atď.) nie je na poslednom mieste.

Udržať určité spojenie robotníka s pôdou ukázalo sa v priemyselných závodoch veľmi účinné a dôležité aj za predpokladu, že obrábanie parcely poskytuje

³⁵ Význam záhumienkov pre zásobovanie pracujúcich. Úloha osobných hospodárstiev, Pravda 46, č. 320 A z 18. 11. 1965 (bratislavská). — Pre zaujímavosť uvádzame, že na Slovensku vlastnili koncom r. 1964 záhumienkári (členovia JRD), jednotlivo hospodáriaci roľníci a tzv. bezzemkovia 38,9 % z počtu všetkých kráv, 35,2 % ošípaných, 27,7 % oviec a 61,7 % hydiny (koncom r. 1959 to bolo ešte 55,1 % kráv, 37,9 % ošípaných, 30,7 % oviec a 57,5 % hydiny). — Pozri *Statistická ročenka ČSSR 1960*, Praha 1960, 238—239 (údaje k 1. 1. 1960 sme hodnotili ako údaje k 31. 12. 1959) a *Statistická ročenka ČSSR 1965*, Praha 1965, 278—279 (výpočty na percentá sme urobili sami). Uvedený pokles chovu sa prejavil známymi ťažkosťami na trhu; ťažkosti sa do značnej miery prehlbovali práve znížením príjmov z drobných hospodárstiev a orientovaním sa rodín s dvojitým zamestnaním na trhové fondy.

robotníkovi skôr rekreáciu ako nevyhnutný alebo závažný zdroj doplnkového príjmu. Príjem z tejto pôdy sa môže stať významnejším faktorom len v prípade dlhotrvajúcej hospodárskej depresie alebo počas nezamestnanosti. Najdôležitejším je tu však faktor psychologický. Obrábanie drobnej parcely pomáha robotníkovi preklenúť a urýchliť prechod z dedinského spôsobu života na spôsob života mestského (robotníckeho). Aby bol prechod z jedného spôsobu života na druhý ľahší a menej konfliktový, veľmi účinným stimulom sa ukázala práve potreba obrábania a vlastníctva hoc aj nepatrnej parcely, ktorá na jednej strane spája robotníka s pôvodnou tradíciou, na druhej strane ho však tým, že obrábanie parcely ho príliš nezaťažuje a že mu poskytuje popri aktívnej rekreácii pracovnej sily aj dostatok času na zvyšovanie odbornej kvalifikácie, súčasne od tradície odbremeňuje a pevne pripútava k priemyselnému závodu a k mestskému (robotníckemu) spôsobu života a kultúry.

Aby sme uvedené tvrdenia podložili konkrétnymi údajmi, všimneme si rozšírenie tohto sociálneho javu v niektorých kapitalistických krajinách, predovšetkým v tých, z ktorých sa nám podarilo získať určité údaje.

Obrábanie drobných poľnohospodárskych usadlostí a parciel spojené s prácou v priemysle je všeobecne rozšírené najmä v Nemeckej spolkovej republike. Počet parciel (políček) do výmery 0,5 ha sa koncom päťdesiatych rokov nášho storočia uvádza číslom 4,5 mil., pričom má stále stúpajúcu tendenciu.³⁶ Počet hospodárstiev s výmerou pôdy nad 0,5 ha, v ktorých je poľnohospodárska výroba takisto vedľajším (doplnkovým) zamestnaním, predstavoval r. 1959 až 573 tisíc, čo je zhruba 32 % všetkých poľnohospodárskych usadlostí.³⁷ Podľa starších údajov z r. 1956 odhadoval sa počet usadlostí, vlastníci ktorých si museli dopĺňať rodinné príjmy príjmami z niektorého neroľníckeho zamestnania, až na 834 tisíc, pričom 183 tisíc z nich bolo takých, čo mali výmeru pôdy nad 2,0 ha, a 651 tisíc, čo mali výmeru pôdy nižšiu ako 2,0 ha.³⁸ Ak by sme k nim prirátali ďalšie usadlosti, ktoré potenciálne patria do skupiny usadlostí kovorolníckych, ako ich uvádzajú niektorí západonemeckí autori, teda usadlosti s výmerou pôdy do 10,0 ha (nakoľko ich nemožno pokladať za všetkých podmienok a okolností za plne sebestačné), počet rodín s dvojitým zamestnaním by sa podstatne zvýšil.³⁹

Spájanie zárobkovej práce mimo roľníctva s prácou v drobnom alebo parcelovom poľnohospodárstve je vo Francúzsku — na základe zistených údajov z literatúry — menej rozšírené ako v NSR. Má to svoje objektívne príčiny, ktoré tu nebudeme rozvádzať. Stačí iba konštatovať, že v posledných rokoch tento

³⁶ H. R ö h m, *Stellung und Bedeutung des bodenverbundenen Industriearbeiters in Vergangenheit und Gegenwart*, Berichte über Landwirtschaft 37, 1959, H. 1, 2. — M. C z e r n i e w s k a, *Gospodarstwa rolne*, 9. — M. D z i e w i c k a, *Chłopi-robotnicy*. Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych przez Instytut Ekonomiki Rolnej, Warszawa 1963, 12 (ďalej citujeme ako *Chłopi-robotnicy*).

³⁷ *Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten 1959*, Hamburg—Berlin 1960, 25, cituje M. C z e r n i e w s k a, *Gospodarstwa rolne*, 10.

³⁸ H. K ö t t e r, *Landbevölkerung*, 110.

³⁹ M. C z e r n i e w s k a, *Gospodarstwa rolne*, 10.

sociálny jav vykazuje aj tu stúpajúcu tendenciu, takže si ho osobitne začínajú všímať aj niektoré vedné disciplíny.⁴⁰

Podobná situácia nastáva aj v Holandsku. Aj tu sa čím ďalej tým viac zvyšuje počet rodín, ba celých dedín, v ktorých sa priemysel stáva základným žriedlom rodinných príjmov, kým práca v poľnohospodárstve nadobúda prevažne charakter doplnkovosti. V menej úrodných oblastiach sa počet drobných roľníkov, ktorí sú nútení spájať prácu na vlastnom poľnohospodárstve s prácou zárobkovou, neroľníckou, odhaduje až na 30 %.⁴¹ Podobné tendencie možno pozorovať aj v niektorých ďalších európskych kapitalistických krajinách (Belgicko atď.).

Obrábanie drobných poľnohospodárskych usadlostí priemyselnými robotníkmi je rozšírené aj v USA, pričom v poslednom období má takisto stúpajúcu tendenciu. Podľa údajov z marca 1951 až 35 % rodín, ktoré bývali na farmách a zaoberali sa poľnohospodárskou výrobou, ako hlavný zdroj rodinných príjmov uviedli prácu mimo farmy. Štatistické údaje z r. 1950 farmy, resp. rodiny, ktoré ich vlastnia a obhospodarujú, špecifikujú ešte presnejšie. Podľa nich je iba 38 % fariem z celkového počtu všetkých fariem úplne sebestačných; 27 % farmárskych rodín si muselo príjmy z poľnohospodárstva dopĺňať ešte ďalšími (vedľajšími) príjmami z neroľníckeho zamestnania a vyše 30 % rodín žilo prevažne z príjmov, ktoré získavali prostredníctvom trvalej práce mimo farmy.⁴²

Z dokladov, ktoré sa nám doteraz podarilo získať či už z pramenných (štatistických) materiálov alebo z literatúry o rozsahu kovoľníctva ako sociálneho javu v niektorých socialistických i kapitalistických krajinách, jasne vyplýva, že všeobecne ide o jav, ktorý má všade značný rozsah a ktorému pre jeho význam hospodársky a sociálny musia venovať pozornosť nielen z hľadiska hospodárskej politiky, ale aj z hľadiska výskumu spôsobu života a kultúry. Vo väčšine krajín zasahuje sociálny jav dvojitého zamestnania viac ako polovicu všetkých poľnohospodárskych usadlostí alebo rodín, pričom v časti z nich má neroľnícke zamestnanie doplnkový charakter, v druhej časti však predstavuje základný, hlavný zdroj rodinných príjmov. Keďže v prípade viacerých krajín sme na základe jeho rozboru príslušnou literatúrou konštatovali, že má stúpajúcu tendenciu, možno predpokladať, že problematika dvojitého zamestnania stane sa v nich dôležitým výskumným objektom, ktorý bude dlhšie stáť v centre záujmu niektorých vedných disciplín, predovšetkým sociológie, hospodárskej politiky, etnológie či kultúrnej antropológie atď.

Záverom k rozsahu a rozšíreniu kovoľníctva ako sociálneho javu v jednotlivých krajinách treba pripomenúť, že problematika činiteľov, ktoré na jednej strane vytvárajú dynamiku a štruktúru tohto sociálneho javu, na druhej strane súčasne určujú aj jeho význam a podiel z hľadiska hospodárskeho a sociálneho

⁴⁰ H. Mendras, *L'Évolution sociale*, Economie Agricole Francaise 1938—1958, nr 39, 40; *Economie Rurale* 1959, 156, cituje M. Czerniewska, *Gospodarstwa rolne*, 10.

⁴¹ E. W. Hofstee, *Rural Life and Rural Welfare in the Netherlands*, Haga 1957, 10, cituje M. Czerniewska, *Gospodarstwa rolne*, 10.

⁴² *Farm Labor Fact Book*. U. S. Department of Labor, New York 1958, cituje M. Czerniewska, *Gospodarstwa rolne*, 11.

i z hľadiska formovania ľudovej kultúry tradičnej i súčasnej, je veľmi komplikovaná a náročná.

Komplikovanou sa javí už aj z hľadiska použitia výskumných metód a klasifikácie dosiahnutých výsledkov. Je tomu tak preto, lebo kovoľníctvo ako sociálny jav zahrnuje veľmi rozsiahlu, sociálne i kultúrne rôznorodú a značne rozvrstvenú skupinu dedinského obyvateľstva, ktorá sa v historickom vývoji stále menila i mení. Na jej vznik a rozvoj, rozsah i význam, pretrvávanie alebo odumieranie v určitých obdobiach alebo územných oblastiach pôsobilo mnoho politických, hospodárskych, sociálnych i kultúrnych faktorov, ktoré treba skúmať, analyzovať a hodnotiť vždy komplexne a veľmi zodpovedne. Vždy treba brať do úvahy ich pôsobenie ako celok, keďže iba ako celok sa v konkrétnom období a v konkrétnej oblasti prejavovali špecifickými znakmi aj na úseku ľudovej kultúry. Nakoľko ani etnografický výskum tejto sociálnej vrstvy obyvateľstva, rodín s dvojitými zamestnaniami i dvojitými druhmi príjmov, nemožno uskutočňovať izolovane, bez použitia triediacich ukazovateľov iných vedných disciplín ako ukazovateľov pomocných (napríklad ukazovateľa hospodársko-sociálneho významu dvoch zamestnaní, štatistického ukazovateľa rozsahu a výmery pôdy atď.), vedome a zámerne sme ich použili aj pri tomto našom výskume ako pomocné triediace a klasifikačné ukazovatele na zistenie rozsahu a rozšírenia kovoľníctva ako osobitného sociálneho javu. Vychádzali sme pritom z poznania, že až na ich podklade bude možné ďalej výskumne sledovať túto skupinu obyvateľstva, hoci základným cieľom nám je i bude zistiť podiel jednotlivých druhov neroľníckych zamestnaní na formovaní ľudovej kultúry tradičnej i súčasnej na celom Slovensku.

2. Problémy pomenovania tohto javu

Aby sme si — aspoň relatívne — uľahčili ďalšie sledovanie skúmaného javu, pokúsime sa už teraz na základe poznatkov našej i zahraničnej literatúry načrtnúť aj problémy jeho pomenovania. Riešenie terminologických otázok súvisí totiž nielen s otázkou prístupu k štúdiu tohto javu, ale hlavne s otázkou náplne (významu, obsahu i rozsahu) jednotlivých pojmov, čo sa zas premieta do pozície vhodnosti alebo nevhodnosti používať niektoré pojmy v etnografických prácach.

Poľská — predovšetkým sociologická — literatúra na označenie príslušníkov tejto sociálnej vrstvy dedinského obyvateľstva používa všeobecne termín *chłop* alebo *robotnik* alebo *robotnik-chłop*, zriedkavejšie a v širšom význame aj termín *chłop-pracownik*, *pracownik-chłop*. Etnografická literatúra poľská sa doteraz zväčša pridrža pomenovania *zajęcie dodatkowe*, *zajęcie pozarolnicze* alebo konkrétneho pomenovania príslušného tradičného ľudového neroľníckeho zamestnania (*kowalstwo*, *rybactwo*, *fliśactwo*, *tkactwo* atď.).⁴³ Uvedený zložený termín, označujúci príslušní-

⁴³ B. Bazińska, *Z zagadnień zawodu pasterza wysokogórskiego w Polsce*, sborník *Socjologia zawodów*, Warszawa 1965, 355—366. — J. Olędzki, *Rybak i kowal w społeczności wsi kurpiowskiej* (Tradycyjne zawody wiejskie — proces zanikania i modyfikacji),

kov tejto sociálnej vrstvy, je nový a v poľskej vedeckej literatúre ho prvý raz použili až r. 1952 v štúdiu, venovanej problematike zárobku maloroľníkov v období socialistickej industrializácie.⁴⁴

Všetky nám známe poľské práce, ktoré sa dotýkajú aj otázky pomenovania nielen celého sociálneho javu, ale aj jeho príslušníkov, zhodne konštatujú, že ide o termín pracovný, dočasný, keďže sa doteraz nepodarilo vytvoriť termín iný, výstižnejší, sémanticky jasný a lepší. Jeho nevýhody vidia v tom, že obe zložky (chłop i robotnik) majú viacero neraz značne odlišných významov. Týka sa to predovšetkým zložky chłop, použitie ktorej — namiesto bežnejšieho a rozšírenejšieho termínu rolnik — pokladajú všeobecne za málo vyhovujúce. Príčina nevhodnosti pramení už v dejinách používania tohto pojmu. Slovo chłop malo v jednotlivých storočiach odlišný význam⁴⁵ a ešte aj v súčasnosti — popri hanlivom nádychu slova — označujú sa ním dva rozdielne javy: zamestnanie (roľník) i spoločenské postavenie (sedliak).

No aj napriek týmto výhradám sa uvedený dvojslovný termín v poľskej vedeckej literatúre všeobecne zaužíval — zaiste aj pod vplyvom analogickej situácie v niektorých iných jazykoch — a v súčasnosti sa ním označujú dve rozdielne zamestnania i dva rozdielne druhy príjmov v rodine; rodiny s dvojitým zamestnaním sa takto vyčlenili do osobitnej skupiny alebo kategórie obyvateľstva.⁴⁶

cit. zborník 349—354. — W. Paprocka, *Przemysł domowy, rzemiosło i chłupnictwo wsi kurpiowskich od końca XIX wieku do chwili obecnej* (rkp Warszawa 1964) atď. — V týchto prácach pozri aj ďalšiu početnú literatúru.

⁴⁴ J. Tepicht, *Przemiany wsi rzeszowskiej na tle socjalistycznej industrializacji kraju*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1952, nr 1, 3 n.

⁴⁵ V 15. stor. sa termínom chłop označoval predovšetkým nevoľník, v 17. stor. už cham, v 18. stor. włościan, v 19. stor. nadobudol aj význam lud (vidiečan). Ešte v súčasnosti má aj urážlivý nádych. — Podrobnejšie pozri S. Sreniowski, *Dzieje chłopów w Polsce*, Warszawa 1947, 17—19. — E. Jagiello, *Zawod rolnika i nowoczesne środki oddziaływania kulturalnego w oczach młodzieży*, *Wies Współczesna* 1959, nr 9, 54—55.

⁴⁶ Z početnej — v našej práci doteraz ešte neuvedenej — literatúry pozri M. Czerniewska, *Gospodarstwa biedniackie i gospodarstwa chłopów-pracowników w niektórych rejonach Polski w roku 1952/1953*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1955, nr 4. — M. Czerniewska, *Dochody gospodarstw chłopskich w 1959/1960 r.*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1961, nr 6. — M. Czerniewska, *Dochody gospodarstw chłopskich w 1960/1961 r.*, *Studia i Materiały Instytutu Ekonomiki Rolnej* 1961, nr 42. — M. Dziewicka, *Wpływ zarabkowania chłopów-robotników na produkcję rolną*, *Ekonomista* 1961, nr 5. — M. Dziewicka, *Wpływ wykształtowania się grupy chłopów-robotników na strukturę społeczną wsi i perspektywy jej przebudowy*, *Wies Współczesna* 1961, nr 5. — B. Gałęski, *Chłopi i zawód rolnika*. *Studia z socjologii wsi*, Warszawa 1963. — I. Kowalska, *O przyczynach instnienia grupy społecznej chłopów-robotników w Polsce Ludowej*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1957, nr 4. — J. Łażniewski, *Badanie budżetów rodzinnych pracowniko-chłopów*, *Wiadomości Statystyczne* 1963, nr 2. — A. Rosiński, *Spożycie w rodzinach robotniko-chłopów*, *Studia i Materiały Instytutu Ekonomiki Rolnej* 1963 atď. — Zo slovenských prác pozri aspoň F. Macko, *K materiálnej a duchovnej stránke životnej úrovne robotníkov-vlastníkov pôdy*, *Sociologický časopis* 2, 1966, 64—77. — Z. Pátek, *K otázce vývoje sociální struktury vesnice*, *Sociologie a historie vesnice* 1 (38), 1965, č. 2, 1—19. — Treba pripomenúť, že mnohí poľskí autori namiesto termínu chłop-robotnik používajú aj termín chłop-pracownik

Zásluhu na rozšírení tohto termínu má predovšetkým *I n s t y t u t E k o n o m i k i R o l n e j*, ktorý sa v Poľsku už od r. 1947 systematicky zaoberá výskumom spoločensko-hospodárskej štruktúry dediny a dedinského obyvateľstva.⁴⁷ V chápaní tejto časti poľskej literatúry zložka *c h ł o p* tu vyjadruje nielen zamestnanie, ale aj spoločenské postavenie a vzťah k pôde; zložka *r o b o t n i k* zas nájomného, manuálne pracujúceho človeka, ktorý nevlastní výrobné nástroje vo svoj prospech, žije zo mzdy a má už povedomie svojho triedneho zaradenia i spoločenského postavenia.⁴⁸ Spojenie týchto slov do jedného termínu spôsobilo, že sa rozšírila náplň a význam oboch zložiek v tom zmysle, že slovo *r o b o t n i k* zahŕňa aj samostatného drobného remeselníka, ktorý vlastní výrobné nástroje, v remesle iba príležitostne využíva pracovnú silu svojej rodiny a ktorý príjem z remesla spája s príjmom z menšieho poľnohospodárstva.

Treba ešte upozorniť, že použitie uvedeného zloženého termínu umožňuje vyjadriť primárnosť alebo sekundárnosť jedného zo zamestnaní i jedného z príjmov, a to poradím oboch zložiek. To má zásadný význam pri štúdiu rodín s dvojitým zamestnaním nielen z hľadiska hospodárskeho a sociálneho, ale aj z hľadiska kultúrneho. Ak termín *c h ł o p - r o b o t n i k* označuje, že hlavný (základný) príjem rodiny pochádza z obrábania pôdy, obrátenie slovosledu na *r o b o t n i k - c h ł o p* signalizuje hneď zmenu postavenia tohto príjmu v rodine; príjem z poľnohospodárstva sa presúva do druhého plánu, do pozície vedľajšieho (sekundárneho, doplnkového) príjmu.

Popri hospodárskom a sociálnom aspekte možno týmto zloženým termínom vyjadriť aj základné spoločenské a kultúrne postavenie rodín s dvojitým zamestnaním, pravda, za predpokladu, ak vezmeme do úvahy, že celkový spôsob života a kultúra týchto rodín sa menia podstatne pomalšie ako ich hospodárske a sociálne postavenie, pomalšie ako ich príjmy a na príjmoch založené zmeny na úseku civilizačnom. Zmeny na úseku kultúry materiálnej, duchovnej i na úseku slovesnej tvorby prichádzajú iba postupne. Príčiny oneskorovania sa zmien v spôsobe života a kultúre tejto sociálnej vrstvy obyvateľstva treba hľadať nielen v prostredí, v ktorom rodiny s dvojitým zamestnaním naďalej žijú (je to najčastejšie dedina), ale aj v sile pôsobenia tradície, v početných návykoch v bývaní, odievaní, stravovaní, v tradícii rodinných a spoločenských vzťahov, vo zvykoch atď.

Používanie tohto zloženého termínu má teda svoje opodstatnenie a svoj význam. Ním sa dá lepšie vyjadriť aj určitá gradácia, a to rovnako zákonitá gradácia prechodných stupňov hospodárskeho a sociálneho dosahu (od tzv. čistého roľníctva až k čistému priemyselnému robotníctvu), ako aj gradácia prechodných stupňov spoločenského a kultúrneho dosahu (od roľníckeho či dedinského spôsobu života a kultúry až k robotníckemu, mestskému spôsobu života a kultúry).

(*p r a c o w n i k - c h ł o p*). Terminológiu poľskej etnografickej literatúry pozri v štúdiách citovaných tu v poznámke 6 a 43.

⁴⁷ M. Czerniewska, *Gospodarstwa rolne*, 8. — R. Turcki, *Struktura*, 84.

⁴⁸ J. Szczepański, *Zalozenie i ogólna koncepcja planu badań nad rozwojem klasy robotniczej*, sborník *Studia nad rozwojem klasy robotniczej*, Cz. I, Warszawa 1961, 7. — R. Turcki, *Struktura*, 88.

Nemecká literatúra na pomenovanie tohto javu i rodín s dvojitým zamestnaním používa viacero termínov, pravda, termíny sa svojím významom vôbec nekryjú; vyjadrujú uvedený sociálny jav alebo jeho príslušníkov iba sčasti, z určitého hľadiska.

Najpoužívanejším a významove najširším je termín *Arbeiterbauer* (s termínom *Bauerarbeiter* sme sa doteraz nestretli, hoci teoreticky je možný, pravdepodobne preto, že skupina obyvateľstva, ktorá má základný zdroj svojho príjmu v poľnohospodárstve a vedľajší v inom, niektorom neroľníckom zamestnaní, je v západnom Nemecku málo početná a výskumne zanedbateľná). Významove sa zhoduje s poľským termínom *robotnik-chłop*. V tomto prípade ide o priemyselných robotníkov, ktorí majú ešte drobné (parcelové) hospodárstva. Koncentrujú sa najmä v blízkosti veľkých priemyselných závodov alebo v priemyselných oblastiach. Parcely im najčastejšie pridelil priemyselný závod, takže slúžia vlastne na stabilizáciu odborných robotníckych kádrov; v početných prípadoch ide však aj o rozdrobené poľnohospodárske usadlosti, hoci drobenie pôdy nebolo tu takým pravidelným javom ako na Slovensku.

Dalším v nemeckej literatúre používaným termínom je *Nebenberuf*, *Nebenberwsbetriebe*.⁴⁹ Označuje sa ním zamestnanie, ktoré sa vykonáva príležitostne popri roľníctve ako doplnkové. Významove zodpovedá nášmu termínu *doplňkové zamestnanie*, *vedľajšie zamestnanie*. Termín sa používa na sociálne zaradenie tých rodín, ktoré sa príležitostne opierajú o dve zamestnania, dva rozdielne spôsoby získavania obživy, o poľnohospodárstvo i o prácu mimo neho, pričom príjem z neroľníckeho zamestnania má charakter doplnkového, vedľajšieho zdroja rodinného rozpočtu.

Treba pripomenúť, že jednotliví autori odlišne špecifikujú náplň týchto termínov a že ich nepoužívajú v tom istom význame, najmä pokiaľ sa týka výmery pôdy a charakteru neroľníckeho zamestnania. Obyčajne každý autor im dáva inú náplň, čo do určitej miery sťažuje použiteľnosť niektorých záverov nemeckej literatúry, ako aj možnosť porovnať ich s poznatkami a závermi výskumu rodín s dvojitým zamestnaním u nás.

Iným termínom je *Pendelwanderer*. Označujú sa ním nie rodiny tejto sociálnej vrstvy dedinského obyvateľstva s dvojitým zamestnaním, ale len jednotlivito zarábajúce osoby.⁵⁰ Aj o tomto termíne možno povedať, že má niekoľko odlišných interpretácií.⁵¹ Všeobecne sa však pod ním rozumejú jednotlivci, ktorí bývajú na dedine a ktorí denne odchádzajú za prácou do mesta alebo do priemyselného závodu. Termín vyjadruje v podstate dennú migráciu určitej časti dedinského obyvateľstva do neroľníckeho zamestnania, najčastejšie do priemyslu. U nás sa v súčasnosti takáto migrácia označuje termínom *kyvadlová*.

⁴⁹ F. K u h n e n, *Ländliche Lebensformen der Nichtlandwirte*, Innere Kolonisation, Zeitschrift für Fragen der Siedlung, Landesplanung, Agrarstruktur und Flurbereinigung 7, 1958, H. 4, 82, cituje H. K ö t t e r, *Landbevölkerung*, 140.

⁵⁰ H. K ö t t e r, *Landbevölkerung*, 138. — R. T u r s k i, *Struktura*, 86.

⁵¹ H. K ö t t e r, *Landbevölkerung*, 137—153, hodnotí príslušnú literatúru aj zo stránky terminologickej.

Ako zo stručného rozboru vidieť, nemožno týmto termínom hodnotiť ani podiel príjmu z jednotlivých druhov zamestnaní, ani charakter týchto zamestnaní z hľadiska ich závažnosti alebo priority, iba spôsob a frekvenciu odchádzania na dedine bývajúceho obyvateľstva do neroľníckeho zamestnania; v Nemecku ako v priemyselne vyspelom štáte ide predovšetkým o zamestnanie v niektorom odvetví priemyslu.

Ako poľská a nemecká literatúra, podobne aj literatúra francúzska používa na označenie príslušníkov nami sledovaného sociálneho javu dvojitého zamestnania zložený termín *o u v r i e r - p a y s a n*. Významove sa zhoduje s nemeckým termínom *Arbeiterbauer* a s poľským *robotnik-chłop*. Uvedeným termínom sa označujú príslušníci tej skupiny obyvateľstva, ktorých hlavným znakom je nielen dvojitý spôsob získavania obživy, ale aj zmiešaný spôsob života a kultúry (mestsko-dedinský alebo robotnícko-roľnícky), pričom základným zdrojom rodinného príjmu je práca v priemysle; hospodárenie na pôde má vyslovene iba doplnkový charakter. Vo Francúzsku ako v priemyselne vyspelom kapitalistickom štáte je táto skupina kovoľníckeho obyvateľstva najpočetnejšia. V podstate ide o priemyselných robotníkov, ktorí sa v určitom rozsahu, zväčša už len okrajovo, zaoberajú aj drobným alebo parcelovým hospodárstvom.⁵²

V tejto súvislosti chceli by sme ešte pripomenúť, že pomenovanie *o u v r i e r - p a y s a n*, *Arbeiterbauer*, *robotnik-chłop* je charakteristické predovšetkým pre krajiny s vyspelým priemyslom, ako je Nemecká spolková republika, Francúzsko atď. Hlavne v nich vystupuje ako veľmi početná tá skupina obyvateľstva, ktorá je zamestnaná v priemysle a vlastní už len nepatrnú výmeru pôdy. Hlavný zdroj rodinného príjmu získava z práce v priemyselnom závode. Obrábanie pôdy poskytuje príslušníkom tejto skupiny skôr rekreáciu ako nevyhnutný zdroj doplnkového príjmu rodiny. Už sme spomenuli, že príjem z obrábania pôdy sa im môže stať hospodársky dôležitejším faktorom jedine v prípade dlhotrvajúcej krízy alebo počas nezamestnanosti; pôvodný význam ich drobného a parcelového hospodárstva treba vidieť najmä v úsilí kapitalistických závodov stabilizovať kádre kvalifikovaných robotníkov a psychologicky im pomôcť v prvej generácii preklenúť prechod z dedinského spôsobu života a kultúry na spôsob života a kultúru mestskú, robotnícku, a to aj za predpokladu, že v niektorých prípadoch môže ísť aj o poľnohospodárstva rozdrobené. V krajinách s nerozvinutým alebo slabo vyvinutým priemyslom je zas početnejšia skupina *chłopów-robotników*, teda obyvateľstva, ktoré má základný zdroj rodinných príjmov ešte v poľnohospodárskej výrobe a ktoré si neroľníckym zamestnaním — bez ohľadu či ide o tradičné ľudové neroľnícke zamestnania alebo o priemysel — viac-menej iba privyrába na živobytie.

Uvedené konštatovanie však nemusí platiť všeobecne a bez výnimky. Aj pre nás je iba pomocným ukazovateľom početnosti tej alebo onej skupiny obyvateľstva s dvojitým zamestnaním. Často totiž aj v krajinách so slabšie vyvinutým priemyslom jestvuje už skupina obyvateľstva, ktoré má základný zdroj

⁵² Sborník *Traité de Sociologie*, Paris 1958, 328.

rodinných príjmov v neroľníckom zamestnaní, hlavne v priemysle. Ide predovšetkým o niektoré kategórie priemyselného robotníctva, ako sú baníci, hutníci, robotníci strojárskoho alebo aj spotrebného priemyslu, teda odvetví, ktoré sú v krajine najrozvinutejšie a robotníci ktorých sa najskôr odpútavajú od obrábania pôdy. Ich počet a rozsah spätosti s pôdou závisí od mnohých faktorov, nielen od priemyselného odvetvia alebo od oblasti (čo sme už pripomenuli v prípade Sovietskeho sväzu), no tieto faktory nebudeme tu osobitne rozoberať, nakoľko nemajú priamy vzťah k otázke terminologickej, ktorú sa usilujeme práve riešiť.

Problematikou výskumu rodín s dvojitém zamestnaním sa zaoberajú aj v ďalších krajinách. Už sme uviedli, že tomuto výskumu podrobili v USA i farmárov. Výskumom sa zistilo, že jestvujú dva druhy fariem, tzv. obchodné, produkty ktorých smerujú prevažne alebo výlučne na trh, a tzv. neobchodné, produkty ktorých sa na trh nedostávajú — alebo len vo veľmi obmedzenej miere — a skonzumujú sa prevažne iba v rodine samotného farmára.

Z hľadiska podielu príjmov možno farmárske rodiny rozčleniť do troch relatívne rozdielnych skupín. Prvú skupinu tvoria rodiny, ktoré vlastnia farmy veľké, takže hospodársky sú sebestačné; farma je im jediným a výlučným zdrojom rodinných príjmov. Do druhej skupiny zaradili rodiny, ktoré žijú prevažne z príjmu farmy, no tento príjem musia si ešte dopĺňať iným príjmom, príjmom z niektorého neroľníckeho zamestnania. Do tejto skupiny patria farmárske rodiny, ktoré majú hlavný zdroj príjmov v neroľníckom zamestnaní a prácu na vlastnej farme hodnotia ako doplnkovú.⁵³

Na označenie práce ako zdroja základného (hlavného) či doplnkového (vedľajšieho) príjmu sa pritom používajú termíny *part-time* (krátkodobá, zväčša príležitostná práca), *abnormal* (nepravidelná) a *residential* (trvalá). Ako zo stručného náčrtu vidieť, klasifikácia amerických farmárov je založená na hodnotení príjmov celej rodiny ako hospodárskej a spoločenskej jednotky, a nie na hodnotení príjmov jednotlivca.⁵⁴ V tomto sa úplne zhoduje s hodnotením kovorovníctva u nás, v Poľsku i v ďalších krajinách.

Ak rozpracovanie a podrobnejšie štúdium dvojitého zamestnania ako sociálneho javu prináša postupné vyjasňovanie a spresňovanie aj otázok terminologických, menšia alebo nedostatočná pozornosť zo strany vedeckého výskumu sa charakterizuje obyčajne nejednotnosťou hľadísk i používaných termínov, ich vzájomným zamieňaním alebo nepresným používaním, prípadne používaním termínov ad hoc, iba pracovných. Možno to doložiť rovnako rozborom situácie u nás, ako napríklad aj v Juhoslávii.

Ak by sme nateraz vychádzali iba z otázok terminologických a nebrali do úvahy niektoré už dosiahnuté čiastkové výsledky, možno uviesť, že juhoslovaneská literatúra zatrieďuje obyvateľstvo s dvojitém zamestnaním do piatich skupín, a to podľa viacerých hľadísk.⁵⁵

⁵³ R. Turski, *Struktura*, 86.

⁵⁴ *Journal of Farm Economics* 1953, nr 3, 513—515, cituje R. Turski, *Struktura*, 86.

⁵⁵ C. Kostić, *Chłopi*, 102—103.

Do prvej skupiny pomenovanej *p o l o v i č n í* zaraďuje vlastníkov nevelkých hospodárskych usadlostí, ktorí denne odchádzajú za prácou do mesta alebo do priemyselného závodu. Druhú skupinu pomenovali termínom *d e d i č n í*. Ide v nej o roľnícke rodiny usídlené najčastejšie v blízkosti starých tovární a baní. Práca v továrni alebo v bani prechádza z otca na syna, je teda akoby dedičná v rodine a všeobecne sa hodnotí ako hlavný zdroj rodinných príjmov. Malé poľnohospodárstvo má v tomto prípade jedine doplnkový charakter.

Tretiu skupinu kovoľníckeho obyvateľstva označujú termínom *t ý ž d ň o v k á r i*. Všeobecne sa do nej zaraďujú robotníci, ktorí po celý týždeň bývajú v tzv. robotníckych hoteloch alebo slobodárňach pri závode a na dedinu sa vracajú iba na nedeľu, aby si oddýchli a nabrali niektoré potraviny. Do štvrtej skupiny, pomenovanej *s e z ó n n í*, sú zaradení tí, ktorí mimo vlastného poľnohospodárstva pracujú iba určitý čas, iba v období, keď nie sú súrne poľnohospodárske práce a keď sa možno bez ich pracovnej sily na pôde zaobísť. A nakoniec do piatej skupiny, tzv. *p r í l e ž i t o s t n ý c h*, patria roľníci, ktorí prácu v priemysle alebo vôbec mimo poľnohospodárstva prijímajú iba za určitých podmienok, napríklad v prípade neúrody, mimoriadnych výdavkov v rodine (príprava vena dcére) alebo v poľnohospodárstve (prikúpenie pôdy, ďalších strojov atď.), teda nesystematicky a iba na krátky a obmedzený čas. Po získaní potrebného finančného krytia mimoriadnych výdavkov sa príslušníci tejto skupiny znovu vracajú natrvalo do poľnohospodárstva a neroľnícke zamestnanie druhý raz prijímajú znovu iba za mimoriadnych okolností.⁵⁶

Zo stručného rozboru vidieť, že juhoslovanská klasifikácia obyvateľstva s dvojitým zamestnaním a príjmom nie je jednotná. Kým v prvých dvoch prípadoch sa rodiny hodnotia z hľadiska rozsahu alebo výmery poľnohospodárstva a z hľadiska významu príjmov, v ďalších troch skupinách za hlavné kritérium triedenia sa berie dĺžka času stráveného v neroľníckom zamestnaní. Keďže skúmaný sociálny jav sa nehodnotí podľa jednotného princípu, čo sa vyžaduje ako predpoklad správnej vedeckej analýzy aj v otázke pomenovania akéhokoľvek javu, nemožno uvedené termíny použiť ani ako východisko pre ďalšie naše úvahy, hoci samotné termíny ako také sú správne a možno ich za určitých okolností aj používať.

Čo sa týka pomenovania tohto sociálneho javu, ako aj jeho reprezentantov, ktorí majú dvojité zamestnanie a dva rozdielne (zmiešané) druhy príjmov u nás, v doterajšej literatúre sa používa viacero termínov alebo opisov, z ktorých, zdá sa, ani jeden nemožno pokladať za úplne presný a výstižný pre celý jav ako taký. Každý z používaných termínov najčastejšie vyjadruje len časť, tú časť, z hľadiska ktorej sa dvojité zamestnanie práve skúma a hodnotí.

Aby sme zachovali logický sled našich terminologických úvah, budeme pri riešení otázok pomenovania celého javu postupovať od jednotlivostí k celku. Pri rozbere budeme si všímať nielen vhodnosť a primeranosť doterajšieho alebo

⁵⁶ R. T u r s k i, *Struktura*, 90.

navrhovaného termínu, ale predovšetkým jeho funkčnosť, rozsah (šírku), jednoznačnosť, sémantickú jasnosť a platnosť pre určité vývojové štádiá.

a) Hlavný a vedľajší zdroj príjmu

V snahe pochopiť kovoľníctvo ako sociálny jav treba si uvedomiť, že na Slovensku ide o výskum nielen rodín, ale aj veľkých skupín obyvateľstva, ktoré na svoje živobytie, teda z existenčných príčin, museli mať dva rozdielne druhy príjmov. Jeden príjem získavali z obrábania určitej výmery vlastnej (prv súkromnej, teraz už aj osobnej), prípadne prenajatej pôdy, druhý príjem z príležitostného, sezónneho alebo trvalého vykonávania niektorého zamestnania neroľníckeho charakteru. Oba druhy príjmov boli vo väčšej alebo menšej miere existenčne nevyhnutné pre výživu rodiny.

Z hľadiska príjmov nie je podstatné, kto ich v rámci deľby práce v rodine získaval obrábaním pôdy a kto vykonávaním iného, neroľníckeho zamestnania, či to bol muž, žena alebo neosamostatnené deti. Tento moment sa stáva dôležitým a významným až pri štúdiu kovoľníctva a rodín doň zahrňovaných z hľadiska spôsobu života a kultúry jednotlivca, rodiny i celej sociálnej skupiny obyvateľstva, pravda, za predpokladu spájania oboch druhov príjmov po dlhší čas a za predpokladu, ak vedome pôsobila aj snaha prerušiť pôvodný spôsob života a prispôbiť sa kultúre iného (sociálne, kultúrne a neraz aj etnicky odlišného) prostredia. Z terénu máme dostatok presvedčivých dokladov, že popri prostredí najsilnejšie sa na spôsob života a kultúru rodiny i celej sociálnej vrstvy uplatňoval vplyv zamestnania ženy (matky). Ak žena zostávala pracovať na poľnohospodárstve, ak teda nezmenila prostredie, formy života a kultúra prostredia, v ktorom sa vykonávalo iné, neroľnícke zamestnanie, v živote a kultúre rodiny sa prejavujú málo zreteľne a často len v jednotlivostiach. V takomto prípade sa najčastejšie v kultúre kovoľníckej rodiny uplatňujú formy pôvodného (dedinského) prostredia. Spôsob života takejto rodiny sa mení veľmi pomaly a predovšetkým v úzkej závislosti od zmien kultúry celej dediny alebo oblasti.

To isté možno konštatovať, ak na poľnohospodárstve zostávajú pracovať obaja rodičia a do neroľníckeho zamestnania odchádzajú len deti. Vplyv neroľníckeho zamestnania detí je skôr civilizačný. Prejavuje sa predovšetkým kupovaním niektorých priemyselných výrobkov a v prvej fáze len potenciálne obsahuje aj prvky kultúry z prostredia neroľníckeho zamestnania. Prvky tejto kultúry sa plnšie prejavujú obyčajne až po osamostatnení sa detí, teda po vzniku nových rodín, v druhej generácii, aj to iba za predpokladu, ak sa neroľnícke zamestnanie neprerušilo a ak naďalej trvá vplyv jeho prostredia.

Vplyv neroľníckeho zamestnania sa výraznejšie prejaví najmä po zmene prostredia nových rodín. Ak však nová rodina zostáva v pôvodnom dedinskom prostredí, kultúrne prvky prostredia z neroľníckeho zamestnania sa neprejavujú natoľko výrazne, lebo brzdiacim momentom je tu nielen sila a pôsobenie tradície pôvodného prostredia, tradícia spôsobu bývania, odievania, stravovania, rodinných a spoločenských vzťahov a zvykov ap., ale obyčajne aj zamestnanie mladej

ženy, ktorá poväčšine zostáva pracovať v domácnosti (na drobnom hospodárstve) a len zriedkavejšie naďalej odchádza pracovať inde, do neroľníckeho zamestnania.

Veľmi častým brzdiacim momentom je aj skutočnosť, ak bola mladá žena predtým zamestnaná mimo poľnohospodárstva, že s príchodom detí zanecháva obyčajne neroľnícke zamestnanie a zostáva v domácnosti venovať sa predovšetkým výchove detí. V tomto prípade pôvodné prostredie i v rodine osvojené tradície spôsobu života a kultúry sa znovu prejavujú v plnej miere a mužov príjem z neroľníckeho zamestnania, hoci by šlo aj o príjem hlavný, základný, natoľko neovplyvňuje celkový charakter kultúry rodiny, ako by sa to na prvý pohľad mohlo predpokladať.

Ak by sme nateraz zotrvali pri pomocnom triedení príjmov z hľadiska ich závažnosti, možno konštatovať, že jeden z nich vždy dosahuje v rodinnom rozpočte väčší význam a dôležitosť či už z hľadiska svojej stálosti alebo z hľadiska svojho podielu. Počet prípadov, že sú oba druhy príjmov v relatívnej rovnováhe, v skutočnosti nie je veľký, hoci sa v prácach niektorých, hlavne zahraničných bádateľov pripúšťa, že ide o skupinu pomerne početnú a rozsiahlu. Hodnotenie rovnováhy oboch príjmov je totiž veľmi nestále a aj v rodine závisí od mnohých faktorov charakteru sezónneho⁵⁷ i trvalého,⁵⁸ ktoré v súvislosti s príjmami netreba podrobnejšie rozvádzať.

Pri hodnotení oboch druhov príjmov za najdôležitejší moment možno pokladať ich podiel a vzťah v rodinnom rozpočte. Jeden z príjmov sa stáva hlavným (základným), kým druhý vedľajším (doplňkovým). Je samozrejmé, že rodiny sa usilujú rozširovať a zväčšovať najčastejšie príjem hlavný, no nevzdávajú sa pritom ani príjmu vedľajšieho, nakoľko ho za určitých okolností, za určitej hospodárskej alebo aj politickej situácie pokladajú za rovnako dôležitý. Príjmom hlavným

⁵⁷ Po žatve a zbere úrody sa príjem z poľnohospodárstva hodnotil poväčšine vždy vyššie ako príjem z neroľníckeho zamestnania, a naopak; napríklad na jar sa príjmu, získanému z niektorého tradičného ľudového neroľníckeho zamestnania, pripisovala väčšia závažnosť, keďže umožňoval dokúpiť chýbajúce potravinové články. Podobne tomu bolo aj v rokoch neúrody, živelných pohrôm alebo v prípade niektorých mimoriadnych výdavkov (poznatky z výskumov na Kysuciach z rokov 1963—1965).

⁵⁸ Je zaujímavé, že v období kapitalizmu sa napríklad aj práca v priemyselnom závode hodnotila ako nestála. Za stálejšie sa považovali tradičné ľudové neroľnícke zamestnania (drotárstvo, sezonárstvo atď.) i napriek tomu, že príjem z nich nebol vysoký, ani zaručený. V súčasnosti je tomu už naopak. Zmena hodnotenia nastala po výstavbe priemyselných závodov na Kysuciach, a hlavne po zvýšení pracovných príležitostí v oblasti Ostravy a Žiliny. Táto skutočnosť spôsobila určitý tlak na jestvujúce možnosti práce v priemysle. Ak sa spomenutý tlak nedá vyrovnáť priamo v oblasti Kysúc, prejavuje sa buď odchádzaním za prácou do iných oblastí, alebo dokonca aj vystahovaním. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že ženy — zamestnávané rovnako v minulosti, ako aj v súčasnosti — najčastejšie v poľnohospodárstve, obyčajne prioritizujú príjem z poľnohospodárstva najmä vtedy, ak je príjem z neroľníckeho zamestnania sezónny, príležitostný alebo ak nemá charakter trvalého zamestnania. Ešte v súčasnosti sa na Kysuciach práca v českých oblastiach hodnotí zväčša ako dočasná. Za stálu sa považuje iba práca v priemyselných závodoch priamo na Kysuciach alebo v oblasti Žiliny. Táto skutočnosť má ďalekosiahly význam na celkový spôsob života a kultúru ľudu, na celý v súčasnosti prebiehajúci proces zmien v ľudovej kultúre tejto oblasti (poznatky z výskumov na Kysuciach z rokov 1963—1965).

môže byť rovnako príjem z obrábania pôdy, ako aj príjem z neroľníckeho zamestnania. V historickom vývoji kovoľníctva na Slovensku je príznačné, že v predchádzajúcich spoločenských zriadeniach (za feudalizmu, kapitalizmu a dokonca ešte aj v období ľudovej demokracie) za istejší, stálejší, trvácnejší, hoc nemusel byť vždy základný, považoval sa príjem z vlastného poľnohospodárstva, kým v súčasnosti sa za takýto už všeobecne začína pokladať príjem z neroľníckeho zamestnania, predovšetkým z priemyslu. Preto môžeme v poslednom období pozorovať napríklad útek z pôdy, ktorý sa prejavuje nielen odchodom mladých pracovných síl do priemyslu a opúšťaním hospodárenia na pôde v oblastiach, kde sa doteraz neuskutočnila kolektívizácia pôdy (Kysuce), ale aj vzrastom počtu tzv. úpadkových hospodárstiev,⁵⁹ vzdávaním sa osobnej pôdy (záhumienkov)⁶⁰ atď.

Ako z uvedeného rozboru vyplýva, použitie — v etnografickom výskume pomocných termínov — hlavný (primárny, základný) zdroj príjmu a vedľajší (sekundárny, doplnkový) zdroj príjmu je jednoznačné a výstižné. Podľa nášho názoru možno tieto termíny aj naďalej používať, a to rovnako na označenie ich podielu v rodinnom rozpočte v minulosti, ako aj v súčasnosti.

V tej istej rovine a takisto jednoznačné sú aj termíny, ktoré označujú príslušné zamestnanie z hľadiska podielu príjmov. Možno teda rovnako dobre hovoriť o zamestnaní hlavnom (základnom), ako aj o zamestnaní vedľajšom (doplnkovom), pravda, treba pripomenúť, že iba za predpokladu, ak pod termínom *d o p l n k o v é z a m e s t n a n i e* nebudeme ani pre minulé obdobia jednoznačne rozumieť tradičné ľudové neroľnícke zamestnania ako celok. Už sme upozornili na skutočnosť, že situácia v teréne aj v tomto ohľade je podstatne zložitejšia a diferencovanejšia. Pri jej posudzovaní treba brať do úvahy nielen výmeru obrábanej pôdy, ale aj iné faktory (úrodnosť, podiel ornej pôdy, klimatické pomery atď.). Preto termín *d o p l n k o v é z a m e s t n a n i e* — najmä v spojení doplnkové zamestnanie roľníckeho ľudu — treba používať uvážene a iba v tom prípade, ak ide naozaj o vyjadrenie doplnkovosti neroľníckeho (tradičného alebo súčasného) zamestnania z hľadiska závažnosti a podielu príjmov.

Nedostatkom tohto termínu totiž je, že nepriamo zvädza na scesťie vyjadriť a pomenovať ním všetky tradičné ľudové neroľnícke zamestnania, hoci v skutočnosti vyjadruje iba jednu časť kovoľníckeho obyvateľstva, iba tú časť, o ktorej

⁵⁹ Ide o hospodárstva, ktoré obrábajú osoby majúce viac ako šesťdesiat rokov. Mladé pracovné sily odišli natrvalo do priemyslu a do poľnohospodárstva sa nemienia vrátiť; usídľujú sa v blízkosti priemyselného závodu alebo v meste. — A. P r a n d a, *Príčiny I*, 457.

⁶⁰ Tento jav možno pozorovať najčastejšie v obciach, ktoré ležia v tesnej blízkosti veľkých priemyselných závodov. Keďže práca muža v priemysle poskytuje dostatočný príjem na výživu rodiny, rodiny sa často vzdávajú záhumienkov, ktoré majú pridelené ženy ako členky JRD, najmä ak príjem z JRD je veľmi nízky. Neraz takéto rodiny dávajú prednosť bývaniu na sídlisku (pri závode, v meste), čo má z hľadiska procesu zmien v spôsobe ich života a kultúre veľký význam. V takomto prípade príjem zo záhumienka a práce v JRD nahrádzajú príjmom z iného zamestnania ženy alebo sa ho úplne vzdávajú a žena zostáva v domácnosti (poznatky z výskumov na Kysuciach z r. 1963—1965 i z Lovče, okr. Žiar nad Hronom).

možno bezpečne predpokladať, že hlavným zdrojom jej príjmu bola práca v poľnohospodárstve, kým vedľajším niektoré tradičné ľudové neroľnícke zamestnanie. Tomu tak vždy, ani vo všetkých oblastiach ani obdobiach, však nebolo. Naše tvrdenie môžeme doložiť hoc aj príkladom z Kysúc.

Podľa štatistických prepočtov ročný peňažný príjem na jedného obyvateľa jednotlivu hospodáriaceho na poľnohospodárskej usadlosti predstavoval r. 1960 sumu iba 301,50 Kčs (denný peňažný príjem bol teda menší ako 0,85 Kčs).⁶¹ Na základe znalostí hospodárskej a sociálnej situácie roľníka v tejto horskej oblasti Slovenska možno pripustiť, že jeho peňažný príjem ani v minulosti nebol väčší, ak berieme do úvahy iba možnosť odpredaja poľnohospodárskych produktov. V tejto súvislosti netreba osobitne pripomínať, že uvedený príjem nemohol vystačiť ani na zaokrytie základných finančných výdavkov (daní) alebo na zakúpenie niektorých predmetov dennej potreby, ktoré si v rámci naturálneho charakteru svojho hospodárstva nevyprodukoval roľník na vlastnom gazdovstve (napríklad petroleja, obuvi, niektorých odevných súčiastok ap.) a ktoré teda si musel kúpiť. Je samozrejmé, že v takomto prípade tzv. doplnkové zamestnania (sezonárstvo, pltníctvo, drotárstvo atď.) sa museli nevyhnutne stať základným zdrojom peňažného príjmu rodiny bez ohľadu na to, o ktoré tradičné ľudové neroľnícke zamestnanie šlo. Neprekvapuje preto zistenie, že rodiny, ktoré boli existenčne odkázané na tieto tradičné ľudové neroľnícke zamestnania, v snahe, aby dostali v nich prácu a zabezpečili si existenčne dôležitý príjem, neraz naturáliami podplácali ľudí (pltníckych faktorov, sezonárskych a drotárskych gazdov, priekupníkov s drevom a drevenými výrobkami atď.), od ktorých boli pri získavaní možností tohto zárobku závislé.⁶²

Už z tohto dokladu, ktorý by sme mohli doplniť a rozmnožiť ďalšími údajmi nielen z Kysúc, ale aj z iných, predovšetkým horských oblastí Slovenska, vyplýva, že dedinské obyvateľstvo tzv. doplnkové zamestnania hodnotilo vždy ako dôležitý, nevyhnutný a neraz rozhodujúci zdroj rodinných príjmov, ktorý vo svojom hospodárskom a sociálnom efekte nebol doplnkovým, ale najčastejšie hlavným a základným zdrojom, ak rodina nemala hladovať a ak chcela mať zabezpečené aspoň najnižšie existenčné minimum. Preto termín *d o p l n k o v é z a m e s t n a n i e* nemožno jednoznačne používať na označenie všetkých neroľníckych zamestnaní, ba ani len na označenie tradičných ľudových zamestnaní neroľníckeho charakteru. Adjektívum *d o p l n k o v é* znižuje totiž hospodársky a sociálny význam týchto zamestnaní na pozíciu vedľajšieho zdroja príjmu, čo nezodpovedá vždy ani zisteniu v teréne, ani rozsiahlosti, rozmanitosti a rôznorodosti neroľníckych zamestnaní v historickom vývoji.

b) R o ľ n í c k e a n e r o ľ n í c k e z a m e s t n a n i e

Druhý okruh terminologických otázok sa viaže na označovanie zamestnaní ako zdroja dvoch rozdielnych druhov príjmu. Všimneme si hlavne, či pomeno-

⁶¹ A. P r a n d a, *Príčiny I*, 464.

⁶² Informátor Lukáš Murgaš, nar. 1903 v Zborove nad Bystricou (okr. Čadca), bývalý sezonársky gazda (výskum z r. 1963).

vanie oboch týchto zamestnaní zodpovedá situácii, aká bola v minulosti a aká sa vytvorila v poslednom období, v období socialistickej industrializácie a kolektivizácie na Slovensku.

Prečo zdôrazňujeme práve tento moment, to má svoju príčinu v historickom vývoji nielen poľnohospodárstva (roľníctva), ale aj neroľníckych zamestnaní. Vieme, že poľnohospodárstvo ako zamestnanie ľudu na dedine prekonalo vo svojom vývoji viacero etáp a stupňov, ktoré sa medzi sebou značne odlišujú nielen spôsobom vykonávania, ale hlavne vlastníckymi pomermi a vzťahom človeka k pôde ako k zamestnaniu a zdroju príjmov. V súvislosti s otázkami terminologickými nemienime podrobne špecifikovať vlastnícke pomery poddaného sedliaka za feudalizmu a súkromne hospodáriaceho roľníka za kapitalizmu, keďže sa týmito otázkami vyčerpávajúco zaoberali už iní autori.⁶³ Takisto nemienime tieto otázky rozvádzať ani vo vzťahu k súčasnosti, nakoľko sú všeobecne známe a problematike jednotlivých hospodáriacich roľníkov i členov JRD a ŠM, ktorí čiastočne hospodária na osobnom záhumienku, venovala sa pozornosť aj inde.⁶⁴

Tu chceme iba pripomenúť, že ani termín *roľnícke zamestnanie* nemožno sensu stricto v rovnakej miere aplikovať na všetky vývojové stupne, ak pritom neupozorníme na ich odlišné znaky a rozdielne podmienky rozvoja tohto zamestnania. Nakoľko však ináč je tento termín pomerne jednoznačný, vždy vyjadruje obrábanie pôdy za účelom zabezpečenia základných životných potrieb človeka, jeho rodiny a spoločnosti, možno ho v tejto súvislosti používať na označenie jedného zo zamestnaní kovoľníckych rodín, zamestnania, ktoré vždy zabezpečovalo potravinové články a niektoré ďalšie základné produkty a výrobky pre život rodiny (ľan, konope, vlnu, kožu atď.).

Troška zložitejšia je situácia s pomenovaním druhého zamestnania. Z doterajšieho nášho rozboru vyplýva, že ide o zamestnanie, ktorého základným znakom je neroľnícky charakter práce. Druhy a formy tohto zamestnania sa v historickom vývoji značne menili nielen v jednotlivých obdobiach, ale aj v územných oblastiach. V historickom vývoji možno do termínu *neroľnícke zamestnanie* zahrnúť širokú škálu rozličných zamestnaní, predovšetkým početné druhy tradičných ľudových zamestnaní, ktoré vykonávalo roľnícke obyvateľstvo popri obrábaní pôdy (drevorubačstvo, furmanstvo, šindliarstvo, pltníctvo, drotárstvo, olejkárstvo, plátenníctvo, murárstvo, oknárstvo atď.). Ďalej sem možno zaradiť aj ľudovú domácku výrobu a drobné dedinské remeslá vykonávané popri roľníctve, ak ich produkcia bola orientovaná na trh a predaj (výroba

⁶³ K. Rebro, *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, Bratislava 1959. — K. Rebro, *K otázke práv poddaného k usadlosti do roku 1848*, *Historické štúdie* 8, 1963, 69—93. — J. Mészáros, *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848—1900* (K problematike feudálnych prežitkov), Bratislava 1959. — J. Pelikán, *Třídní rozklad vesnice*, Praha 1960 atď.

⁶⁴ Sborník *K problémům výstavby socialismu a komunismu*, Praha 1960. — Sborník *Základní teoretické otázky výstavby socialismu a komunismu ve světle výsledků společenských věd*. Materiály konference o teoretických problémech výstavby socialismu a komunismu konané v Liblicích ve dnech 26. až 29. dubna 1961, Praha 1962 atď.

poľnohospodárskeho náradia a kuchynského náčinia, košíkárstvo, tkáčstvo, kožušníctvo, čipkárstvo, v niektorých oblastiach aj výšivkárstvo atď.).

Počínajúc obdobím zakladania manufaktúr na Slovensku v 18. stor. a neskoršie priemyslu, vážnu úlohu zdroja rodinných príjmov zohrali aj niektoré ďalšie neroľnícke zamestnania (faktorstvo, domáce tkanie pre manufaktúry, sezónna alebo trvalá práca v rozvíjajúcom sa priemysle baníckom, hutníckom, strojárskom, potravinárskom, spotrebnom atď.). V posledných desaťročiach sa do postavenia neroľníckych zamestnaní dostali všetky druhy zamestnaní, ktoré v najširšom zmysle slova patria do rozličných odvetví spoločenského (štátneho alebo družstevného) sektora a ktoré drobnému vlastníkovi pôdy poskytujú druhý zdroj rodinných príjmov. Nakoľko základným znakom neroľníckeho zamestnania je neroľnícky charakter práce, termín *neroľnícke zamestnanie* plne vyhovuje, ba možno ho pokladať dokonca za výstižnejší ako termín *mimoroľnícke zamestnanie*.

V súvislosti s týmito termínmi radi by sme upozornili ešte na jeden moment, a to na určité obmedzenie ich používania pre najnovšie obdobie. Obmedzenie používať uvedené termíny skôr pre minulosť, zhruba až do prechodného obdobia ľudovej demokracie u nás, má svoje príčiny v tom, že socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva vytvorila novú skupinu dedinského obyvateľstva, tzv. záhumienkárov ako držiteľov osobnej poľnohospodárskej pôdy. Túto skupinu v niektorých prípadoch nemožno dosť dobre porovnávať a stotožňovať so skupinou roľníkov s dvojítým zamestnaním a s dvoma rozdielnymi druhmi príjmov, ba ani so skupinou drobných roľníkov ako vlastníkov najnižšej výmery pôdy, u ktorých bolo neroľnícke zamestnanie z existenčných príčin viac-menej nevyhnutné a samozrejmé. Nemožno ich s nimi stotožňovať ani za predpokladu, že vieme, že rodiny záhumienkárov spájajú často do jedného rodinného rozpočtu aj príjem z priemyslu. Ak totiž príjem z obrábania pôdy je u súkromne (jednotlivo) hospodáriaceho roľníka jednotný, príjem u záhumienkára ako člena JRD možno rozčleniť na peňažnú a naturálnu formu; záhumienok je časťou naturálnej formy.

Iným dôvodom je poznatok, že skupina záhumienkárskeho obyvateľstva je viac-menej iba dočasná a prechodná. Skutočnosť, že vznikla za celkom iných, radikálne odlišných hospodárskych, sociálnych, politických, spoločenských i kultúrnych podmienok, za akých nevznikala skupina drobných roľníkov, jej vtlačila niektoré znaky, ktoré nemala skupina drobných roľníkov s dvojítým zamestnaním (napríklad vedomie nestálosti príjmu z obrábanej pôdy, snahu orientovať sa radšej na zabezpečenie rodiny príjmom z neroľníckeho zamestnania atď.). Ide teda zväčša o vzťah, ktorý nemožno nazvať roľníckym vzťahom k pôde. Nakoľko v tomto prípade iba s určitými ťažkosťami možno hovoriť o roľníckom vzťahu k pôde, zdá sa nám, že aj termín *roľnícke zamestnanie* nie je najvyhovujúcejší a termín *neroľnícke zamestnanie* by sa mal nahradiť termínom *zamestnanie v spoločenskom sektore* alebo pomenovaním konkrétneho odvetvia národného hospodárstva. Tieto otázky bude treba však ďalším výskumom ujasniť a doložiť konkrétnymi poznatkami z terénu.

Hoci teda pripúšťame možnosť používania termínu *neroľnícke zamestnanie*

mestnanie a roľnícke zamestnanie, nemôžeme nepripomenúť, že aj tieto termíny majú do určitej miery obmedzenú platnosť. Nemožno nimi napríklad vyjadriť celý sociálny jav dvojitého zamestnania (kovoroľníctva) ako taký, ani jeho predstaviteľov, ale len spôsob, akým a v akej práci sa získava druhý zdroj príjmov bez ohľadu na jeho primárnosť či sekundárnosť v rodinnom rozpočte. Chýba teda možnosť vyjadriť nadradené pojmy, sociálny jav ako celok i jeho príslušníkov.⁶⁵

Používanie niektorých ďalších termínov, ako je *vandrovné zamestnanie*, *potulné zamestnanie* atď., možno v etnografických prácach pripustiť, pravda, iba na označenie tej časti alebo skupiny tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní, ktoré sa vykonávali vandrovaním z domu do domu, z jedného miesta na druhé.⁶⁶ Na pomenovanie podomového obchodovania v najširšom zmysle slova sú uvedené termíny jednoznačné a výstižné, historicky odôvodniteľné. V obmedzenej miere možno ďalej používať aj termín *doplnkové zamestnanie*. Možno ho však použiť iba v prípade, ak ide o roľnícke alebo neroľnícke zamestnanie, ktoré malo z hľadiska podielu príjmov doplnkový charakter.

c) Roľníci-robotníci, robotníci-roľníci, dvojzamestnanci

Ďalší okruh terminologických otázok sa týka pomenovania osôb či rodín, ktoré majú dvojité zamestnanie a dvojitý príjem.

Doteraz sa na ich označenie v našej literatúre najčastejšie používal termín *kovoroľník* (*kovoroľnícke rodiny*). Všeobecne sa tento termín považuje za málo vyhovujúci a nevýstižný, a preto sa vo viacerých prácach vzniesli proti jeho ďalšiemu používaniu vážne námietky,⁶⁷ hoci úsilie nahradiť ho iným, vhodnejším, sémanticky jednoznačným a výstižným termínom sa doteraz nestretlo s primeraným výsledkom, čo do značnej miery vyplýva aj zo slovotvorných a tvaroslovných princípov slovenčiny.

Jeho vážnym nedostatkom je, že nie všetci bádatelia rozumejú pod ním tú istú sociálnu vrstvu dedinského obyvateľstva, ktorej základným charakteristickým znakom je viac-menej existenčná nevyhnutnosť dvojitého zamestnania i dvoch rozdielnych druhov príjmu v rodine, príjmu z obrábania pôdy a príjmu z ktoréhokoľvek neroľníckeho zamestnania.⁶⁸ Pokusy rozšíriť jeho pôvodný

⁶⁵ Termíny *neroľníctvo*, *mimoroľníctvo* ap. nemožno v nijakom prípade považovať za vhodné.

⁶⁶ A. Pranda, *Príčiny I*, 435, používa aj termín *obchádzkové*; označenie týchto zamestnaní termínom *vandrovné*, *potulné* je výstižnejšie.

⁶⁷ J. Hanušin v recenzii monografie *Banická dedina Zakarovce*, Slovenský národopis 6, 1958, 199, ako aj viacerí autori už citovaní.

⁶⁸ F. Macko, *Robotníci*, sa termínu *kovoroľník* vyhol preto, lebo skúmal uvedený sociálny jav iba z hľadiska robotníkov, bývajúcich na dedine a pracujúcich trvale v priemysle. Keďže ide o skupinu obyvateľstva, ktoré popri hlavnom zamestnaní v priemysle vlastní ešte aj určitú výmeru pôdy či už ako súkromne (jednotlivo) hospodáriaci roľníci alebo ako čle-

význam inými termínmi, tvorenými podľa toho istého jazykového princípu (k o v o r o ľ n í k - s t a v o r o ľ n í k - u h ľ o r o ľ n í k),⁶⁹ alebo pokusy nahradiť ho úplne novým a odlišným termínom (r o b o t n í k - d o m k á r, r o b o t n í k - v l a s t n í k p ô d y)⁷⁰ sa doteraz nestretli s primeraným pochopením a úspechom, nakoľko ani jednému z týchto nových termínov sa nepodarilo zahrnúť celý sociálny jav ako taký. Najčastejšie ho nový termín zužoval iba na jednu časť rodín, a to na rodiny, ktoré popri poľnohospodárstve pracovali súčasne aj v určitom odvetví priemyslu, prípadne v priemysle vôbec. Autori týchto termínov sa predovšetkým usilovali vyjadriť, že hlavným zdrojom príjmu rodín s dvojitým zamestnaním je niektoré konkrétne priemyselné odvetvie (strojárstvo, stavebníctvo, baníctvo) alebo priemysel ako taký; nimi navrhované termíny zostali v podstate na úrovni etnografickou literatúrou najčastejšie používaného termínu d o p l n k o v é z a m e s t n a n i e, n e r o ľ n í c k e z a m e s t n a n i e, pravda, v obrátenom zmysle.⁷¹

Z doterajších našich úvah, zdá sa, jasne vyplýva, že riešiť otázku pomenovania osôb alebo rodín s dvojitým zamestnaním, s dvoma rozdielnymi druhmi príjmov, nie je ľahké. Ako najschodnejšia cesta sa nám nateraz ukazuje možnosť použiť analógiu z iných jazykov, prípadne použiť termín odvodený od pomenovania tohto sociálneho javu ako celku. Poľština, nemčina i francúzština používajú na označenie týchto osôb či rodín dvojslovné pomenovanie r o ľ n í k - r o b o t n í k alebo r o b o t n í k - r o ľ n í k. Hoci sa napríklad v poľskej literatúre uvádza, že nejde o pomenovanie najvýstižnejšie, predsa v iných jazykoch sa všeobecne ujalo a v súčasnej vedeckej literatúre sa používa.

Navrhovaný zložený termín r o ľ n í k - r o b o t n í k, r o b o t n í k - r o ľ n í k popri niektorých výhodách (analogické pomenovanie vo viacerých jazykoch, pomerná jednoznačnosť a sémantická jasnosť oboch zložiek atď.) má ešte jednu dôležitú prednosť, na ktorú sme už tiež upozornili, no ktorú v tejto súvislosti znovu pripomenieme. Navrhovaným dvojslovným termínom možno totiž vyjadriť nielen hospodársku a sociálnu závažnosť príslušného zamestnania v rámci rodinného rozpočtu, ale aj celkový spôsob života a základný charakter kultúry rodiny (roľnícko-robotnícky, robotnícko-roľnícky). Túto možnosť nateraz neposkytuje ani jeden z používaných termínov v slovenčine.

Uvedený termín má však aj svoje nevýhody, na ktoré chceme takisto upo-

novia JRD, použitie termínu r o b o t n í c i - v l a s t n í c i p ô d y je možné, hoci sa ním otázka pomenovania vôbec nerieši, a to ani otázka pomenovania celého javu, ani jeho príslušníkov.

⁶⁹ M. Z u b i n a, *Kovoroľníci, stavoroľníci, uhľoroľníci-domkári*, Život strany 1957, č. 13, 18 n.

⁷⁰ Pozri práce F. M a c k u, citované tu v poznámke 12 a 46.

⁷¹ V tomto prípade termín na pomenovanie celého javu, tvorený príponou - s t v o (- c t v o), - o s ť ap., ani termín na pomenovanie jeho nositeľov a reprezentantov sa doteraz nevytvoril. Preto sa musia chýbajúce pojmy široko opisovať či už ako s o c i á l n a s k u p i n a, s o c i á l n y j a v, d v o j i t é z a m e s t n a n i e, d v o j z a m e s t n a n o s ť atď., resp. používať stručný, hoci nevyhovujúci termín k o v o r o ľ n í c t v o, k o v o r o ľ n í k, k o v o r o ľ n í c k y.

zorníť. Možno ich vidieť jednak v tom, že termín je vlastne zložený z dvoch ináč samostatných a jednoznačných pojmov, jednak v nedostatku, že ani ním nemožno vyjadriť celý skúmaný sociálny jav dvojitého zamestnania v celom historickom vývoji, iba dve rozdielne zamestnania, dva rozdielne druhy príjmov, dva rozdielne spôsoby života a kultúry, ktoré z týchto zamestnaní vyplývajú.⁷² Uvedomujúc si tento nedostatok, domnievame sa, že ani v riešení terminologických otázok sa ešte nepovedalo posledné slovo. Preto aj ďalší návrh na pomenovanie príslušníkov tohto sociálneho javu termínom *dvojzamestnanec* treba pokladať iba ako podnet do prípadnej diskusie a ďalšieho spresňovania a ujasňovania týchto otázok.

d) *Kovoroľníctvo, dvojité zamestnanie, dvojzamestnanosť*

Posledným okruhom terminologických otázok je pomenovanie skúmaného sociálneho javu ako celku. Hneď na začiatku musíme upozorniť, že pri jeho pojmovom vyjadrení máme nateraz najviac problémov. Nakoľko sme ich nevedeli na základe doterajších výskumov a poznatkov z terénu i literatúry prekonať, usilovali sme sa termín najčastejšie vyjadriť širším opisom, napríklad sociálny jav, rodiny s dvojitým zamestnaním, dvojzamestnanosť, rodiny s dvoma rozdielnymi druhmi príjmov, rodiny so zmiešanými príjmami, existenčná nevyhnutnosť dvojitého zamestnania, existenčná nevyhnutnosť dvoch rozdielných druhov príjmu v rodine atď.

Najrozšírenejším a nateraz najpoužívanejším je termín *kovoroľníctvo* (*kovoroľník*, *kovoroľnícky*). Možno pripomenúť, že nie všetci bádatelia rozumejú pod ním tú istú sociálnu vrstvu dedinského obyvateľstva v celom historickom vývoji, ten istý sociálny jav, ktorého základným charakteristickým znakom je, ako sme už uviedli, viac-menej existenčná nevyhnutnosť dvojitého zamestnania, dvoch rozdielných druhov príjmov v rodine. Pod termínom sa najčastejšie rozumie drobné roľnícke a domkárske obyvateľstvo dediny po prvej svetovej vojne, ktoré nemohlo vyžiť z príjmu z vlastného malého hospodárstva, a bolo preto nútené privyrábať si na živobytie v niektorom odvetví priemyslu alebo národného hospodárstva;⁷³ na predchádzajúci vývojový stupeň tohto javu sa teda neprihliadalo.

Ako sa postupne rozpracúvala problematika dvojitého zamestnania (*kovoroľníctva*), tak sa súčasne rozširoval aj význam a obsah tohto termínu. Hoci pôvodne šlo predovšetkým len o obyvateľstvo pracujúce v priemysle obrábania kovov, neskoršie sa týmto termínom začalo označovať aj obyvateľstvo, ktoré vo svojom neroľníckom zamestnaní, hlavne v priemysle, prichádzalo akýmkoľvek

⁷² Vytvárať termín *roľníctvo-robotníctvo* (*robotníctvo-roľníctvo*) nemožno pokladať za správne, hoci by aj korešpondoval s navrhovaným termínom *roľník-robotník* (*robotník-roľník*).

⁷³ Termínom *domkár* sa najčastejšie označujú robotníci pracujúci v niektorom odvetví priemyslu, ktorí vlastnia minimálnu výmeru pôdy (záhradku). V minulosti si živobytie zabezpečovali prácou v poľnohospodárstve alebo v iných zamestnaniach.

spôsobom do „styku“ s kovom; šlo už teda o obyvateľstvo, ktoré pracovalo manuálne nielen v strojárskom a inom priemysle, ale aj v doprave a iných zamestnaniach. Až v poslednom období sa týmto termínom označuje všetko dedinské obyvateľstvo, ktoré popri obrábaní určitej výmery pôdy trvale pracuje v akomkoľvek neroľníckom zamestnaní.

Hoci sa náplň termínu postupne rozširovala a čím ďalej tým viac približovala podstate a charakteru tohto sociálneho javu, predsa nemožno poprieť, že by tento termín v súčasnosti už nadobudol význam akéhokoľvek dvojitého zamestnania; na jednej strane roľníckeho, na druhej neroľníckeho v širokom zmysle slova. Doteraz sa doň — pre sémantickú platnosť jeho zložiek *k o v o a r o ľ n í c t v o* — dôsledne nezahrnuje napríklad početná skupina dedinského obyvateľstva, ktoré v minulosti popri obrábaní pôdy žilo súčasne aj z domácej výroby alebo drobného remesla. Podobne sa doň ešte dôsledne nezaraďuje ďalšia skupina, ktorá spája príjmy z osobného poľnohospodárstva (záhumienkov) s príjmom z akéhokoľvek odvetvia spoločenského (štátneho alebo družstevného) sektora. Je iba pochopiteľné, že pre zúžený význam termínu sa z neho viac alebo menej nesprávne vylučujú aj početné druhy tradičných ľudových neroľníckych zamestnaní (pltníctvo, sezonárstvo, drotárstvo, olejkárstvo, murárstvo, oknárstvo, furmanstvo atď.), hoci doň svojím charakterom i podstatou práce a príjmov patria a nemožno ich v nijakom prípade z neho vylučovať.

Podobne je tomu aj so skupinou dedinského obyvateľstva, ktoré pracuje už výlučne mimo poľnohospodárstva, teda priamo prácou sa už vôbec nezúčastňuje na poľnohospodárskej výrobe, no participuje na nej ekonomicky tým, že časť alebo celú mzdu vkladá do poľnohospodárstva, z ktorého zas v rámci spoločného rodinného rozpočtu a hospodárenia dostáva všetko, čo potrebuje na svoje živobytie.⁷⁴ Aj túto skupinu treba doň zaradiť, lebo jej spätosť s poľnohospodárstvom — hoc prevažne len hospodárska a finančná — určuje najčastejšie nielen celý spôsob života, ale aj spoločenské vedomie, názory a kultúru vôbec.

Z podobných príčin sa do termínu *k o v o r o ľ n í c t v o*, ktorý má obsiahnuť veľmi rôznorodú, hospodársky, sociálne i kultúrne široko rozvrstvenú skupinu obyvateľstva s dvojitým zamestnaním, nezahrnujú ani niektoré ďalšie tradičné ľudové zamestnania vykonávané roľníckym obyvateľstvom popri svojom poľnohospodárstve zo zárobkových pohnútok. Zahraničná, hlavne poľská literatúra sem všeobecne — rovnako z hľadiska hospodárskeho a sociálneho významu týchto zamestnaní pre určité sociálne skupiny obyvateľstva, ako aj z hľadiska spôsobu života a kultúry — zahrnuje napríklad aj vysokohorské pastierstvo (hlavne bačov), rybárstvo (rybníčné i morské), kováčstvo, hrnčiarstvo a mnoho ďalších tradičných ľudových zamestnaní,⁷⁵ keďže ich vykonávalo obyvateľstvo, ktoré bolo pevne spojené s obrábaním menšej výmery pôdy. Ťažkosť zaradiť pod termín *k o v o r o ľ n í c t v o* aj tieto zamestnania roľníckeho ľudu spôsobuje práve zúžený význam termínu, ktorý svojou prvou zložkou signalizuje skôr

⁷⁴ R. Turski, *Struktura*, 89.

⁷⁵ Pozri literatúru citovanú v poznámke 6 a 43.

zamestnanie v niektorom odvetví priemyslu než akékoľvek tradičné ľudové neroľnícke zamestnanie.

V podstate to isté, čo sme povedali o termíne *kovoroľníctvo*, platí aj o termínoch ďalších, ktoré niektorí bádatelia navrhovali používať na označenie nielen predstaviteľov niektorých skupín obyvateľstva, ale aj časti celého sociálneho javu dvojitého zamestnania. Ide hlavne o termíny *stavoroľníctvo*, *uhľoroľníctvo* ap., ktoré by sme mohli rozmnožiť o ďalšie, tým istým spôsobom umele vytvárané pojmy.⁷⁶ Keďže tieto termíny majú ešte zúženejší význam i rozsah a obmedzenejšiu platnosť, domnievame sa, že na označenie celého javu dvojitého zamestnania vôbec neprichádzajú do úvahy.

Ako z nášho rozboru vyplýva, vytvoriť termín, ktorý by plne alebo aspoň v uspokojivej miere vyjadroval podstatu a charakter celého javu, je veľmi ťažké. Prostriedky, ktoré nám poskytuje slovenčina, sú malé a značne obmedzené. V súčasnom stave rozpracovanosti tejto problematiky možno iba konštatovať, že ani jeden z doteraz navrhovaných a v niektorých prácach používaných termínov na označenie sociálneho javu dvojitého zamestnania ako celku nevyhovuje. Značný problém robí aj úsilie vypomôcť si niektorým termínom z iného, nižšieho okruhu terminologických otázok, napríklad k termínu *roľník-robotník* vytvoriť nadradený pojem *roľníctvo-robotníctvo* ap.

Keďže nateraz nevieme ešte uspokojivo prekonať uvedené ťažkosti, navrhujeme, aby sa na označenie tohto sociálneho javu ako celku, zaužíval buď termín *dvojité zamestnanie*, alebo termín *dvojzamestnanosť*, resp. ponechal aj naďalej termín *kovoroľníctvo*, a to z určitých príčin. Hoci termín *kovoroľníctvo* sám osebe nie je ani výstižný, ani presný, ani jednoznačný, ani sémanticky jasný, keďže nevyjadruje podstatu a charakter celého javu, predsa je už dostatočne rozšírený, vo vedeckej literatúre všeobecne používaný a aspoň do určitej miery naznačuje a vyjadruje dvojpólovosť celého javu. Navrhujeme ho naďalej používať aj vo vedomí, že v skutočnosti vyjadruje iba časť druhého vývojového stupňa tohto javu. Má však výhodu, ktorú nemajú iné nami navrhované termíny; možno z neho ľahko utvoriť termín zamestnanecký (*kovoroľník*) i adjektívum (*kovoroľnícky*). Možno uvážiť, či by sa na označovanie javu ako celku i jeho predstaviteľov nemohol používať aj termín *dvojzamestnanosť*, *dvojzamestnanec*, *dvojzamestnanecký*. Jeho používaním vyhlo by sa zúženiu, ktoré obsahuje termín *kovoroľníctvo*, hoci na druhej strane stratil by sa vzťah, ktorý je pre tento jav typický, a to vzťah k obrábaniu pôdy, k roľníctvu.⁷⁷

⁷⁶ V prípade termínov *stavoroľníci*, *uhľoroľníci* ap. ide o pomenovanie odporujúce systému slovenského jazyka. Na tej istej úrovni je však aj termín *kovoroľníctvo*.

⁷⁷ Možno uvážiť, či by sa na označenie nami skúmaného sociálneho javu nemohli napríklad používať aj termíny *poloroľník* (*poloroľnícky*, *poloroľníctvo*), ktoré nám v diskusií ústne navrhol Ján Hanušin, nesúhlasiaci s termínom *kovoroľník* (pozri pozn. 67). Ním navrhované termíny jednoznačnejšie vyjadrujú, že nejde o roľníkov, ktorí môžu vyžiť z príjmov získaných obrábaním pôdy, ale len o polovičných roľníkov,

Záverom pripomínáme, že súčasnému štádiu rozpracovanosti problematiky dvojitého zamestnania zodpovedá aj stav na úseku terminológie. Vyriešenie týchto otázok bude možné až ďalšími výskumami. Zhromažďovaním terénneho materiálu, interpretáciou a analýzou získaných poznatkov sa postupne zaiste dospeje nielen k spresneniu jednotlivých termínov, ale aj k špecifikácii celého tohto sociálneho javu a v neposlednom rade aj k objasneniu podielu dvojitého zamestnania na formovaní ľudovej kultúry v príslušnom období i oblasti.

To možno dosiahnuť jedine ďalším cieľavedomým výskumom a štúdiom. Výskum problematiky kovoľníctva nám objasní príčiny vzniku a rozvoja mnohých javov a prvkov doteraz dostatočne nepovšimnutých a nezhodnotených v ľudovej kultúre. Jeho značné rozšírenie na Slovensku, hlavne v horských oblastiach signalizuje jeho význam aj z hľadiska výskumu dejín i súčasného stavu ľudovej kultúry.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Problematik der doppelten Beschäftigung in der Familie, bisher im Slowakischen mit dem unzutreffenden, semantisch unklaren Terminus kovoľníctvo (in der Industrie oder in anderen Berufszweigen beschäftigte Kleinbauern) benannt, wurde als ein besonderes Forschungsproblem genauer erst nach dem zweiten Weltkriege zu untersuchen begonnen, obwohl es in einigen Studien direkt oder indirekt schon früher berührt wurde. Gleich nach dem ersten Weltkriege, und später, hauptsächlich in den Perioden der Wirtschaftskrisen, beachteten mehrere Autoren diese soziale Erscheinung, vor allem im Zusammenhang mit der Massenarbeitslosigkeit und mit der andauernden oder vorübergehenden Auswanderung eines Grossteils der Dorfbevölkerung. Diese Erscheinung kann ökonomisch als existentielle Unumgänglichkeit zweier verschiedenen Beschäftigungen, und somit auch des doppelten Einkommens in der Familie; des Einkommens aus der Nutzung eines bestimmten Bodenausmasses und des Einkommens aus der Ausführung irgendeiner Beschäftigung ausserhalb der kleinbäuerlichen Wirtschaft, charakterisiert werden. Relativ äusserte sich damals in der Slowakei die Migration der zahlreichen Gruppen der kleinbäuerlichen Bevölkerung aus den Gebirgsgebieten in andere Gebiete des Staates oder ins Ausland am öftesten in der Saisonform, und zwar deswegen, da diese Bevölkerung aus dem Einkommen der eigenen Landwirtschaft zu Hause ihr Lebensbedarf nicht decken konnte und gezwungen war, die Ersatzquelle ihrer Ernährung in verschiedenen nichtbäuerlichen Beschäftigungen zu suchen.

Das erhöhte Interesse um diese soziale Volksschicht der Dorfbewohner entstand u ktorých je viac-menej samozrejme a nevyhnutné privyrábať si na živobytie nejakou inou (neroľníckou) prácou. Termíny sú v určitom zmysle na úrovni termínu kovoľník (kovoľnícky, kovoľníctvo), pravda, majú podstatne širší záber a platnosť (sémanticky i historicky). Hoci označujú iba jednu stránku skúmaného sociálneho javu (vzťah k pôde, obrábanie určitej, nedostatočne veľkej výmery pôdy, nepriamo teda potrebu iných zdrojov rodinného príjmu ap.), a nie aj jeho druhú stránku (o aké zamestnanie ide, z čoho plynie ďalší potrebný príjem ap.), zdá sa, že navrhovaným termínom možno dať prednosť pred termíni kovoľník (-cky, -ctvo), ak už z iných dôvodov nie, tak aspoň preto, že druhé (neroľnícke) zamestnanie nezužuje sa na zamestnanie s „kovom“ (teda v priemysle), ale umožňuje pod nimi rozumieť a do nich zahrňovať všetky neroľnícke zamestnania, teda rovnako zamestnania tradičné (sezónne, vandrovné, výrobné), ako aj súčasné.

hauptsächlich deshalb, weil diese Volksschicht nach dem zweiten Weltkriege aus verschiedenen Gründen zahlenmässig so aufwuchs (in den volksdemokratischen Ländern besonders nach der Parzellierung des Grossgrundbesitzersbodens, sowie auch durch weitere Zerkleinerung der landwirtschaftlichen Niederlassungen, indirekt aufgemunterten auch durch die Arbeitsmöglichkeiten in der sich entwickelten Industrie; in den kapitalistischen Ländern überwiegend durch die Bemühung die Kader der qualifizierten Arbeiter durch Zuteilung eines bestimmten Bodenausmasses u. ä. zu stabilisieren), dass sie eine besondere soziale Kategorie bildete, die man in keine einzige der älteren Berufskategorien verantwortlich eingliedern konnte.

Das Aufwachsen dieser Bevölkerungsgruppe mit der doppelten Beschäftigung brachte nicht nur wirtschaftliche und soziale, sondern auch politische und kulturelle Probleme, und dadurch erzwang sich die angeführte Erscheinung auch seitens der wissenschaftlichen Forschung entsprechende Beachtung. Diese Erscheinung begann einerseits besonders die Ökonomie, die Demographie und die Statistik, anderseits die Soziologie, Ethnographie und einige weitere Wissenschaftsdisziplinen (die Wirtschaftspolitik, die Medizin usw.) zu forschen und zu studieren, jede mit ihren eigenen Methoden und aus der Sicht der eigenen Forschungsziele. In der letzten Zeit begann nach und nach dieser sozialen Gruppe der Dorfbevölkerung auch die slowakische Ethnographie eine beigemessene Beachtung zu widmen. Ihre bisherigen Ergebnisse sind jedoch nicht der Verbreitung dieser Erscheinung in der Slowakei weder in der Vergangenheit und auch in der Gegenwart, noch der Bedeutung und dem Anteil der zweiten (nichtbäuerlichen) Beschäftigung angemessen, durch deren Verdienst sich in bestimmten Gebieten und Perioden völlig unterschiedliche Ausserungen an der Formierung der traditionellen und gegenwärtigen Volkskultur gebildet haben.

Die bisherigen ethnographischen Arbeiten begränzten ihre Aufmerksamkeit bei der Forschung dieser Erscheinung vor allem auf die Forschung der traditionellen nichtbäuerlichen Volksbeschäftigungen. Nur im kleineren Mass und nicht konsequent widmeten sich diese Arbeiten auch der Einflussforschung der Industrie als der zweiten Beschäftigung auf die Volkskultur. Obzwar dieser Umstand als gewisser Mangel gewertet werden muss, muss man doch eingestehen, dass sich einige dieser Arbeiten bemühten wenigstens die Grundkriterien zu bezeichnen, die bei der Forschung der gesamten Problematik anzuwenden sind, da es von Anfang an klar wurde, dass es sich bei der Forschung der doppelten Beschäftigung um wesentlich breitere Problematik handelt. In diesem Zusammenhang muss gesagt werden, dass die Arbeiten auf die Wirkung der einzelnen Wirtschaftsfaktoren, die die Entstehung und die Entfaltung der traditionellen nichtbäuerlichen Volksbeschäftigungen bedingten, aufmerksam gemacht haben. Diese Faktoren dürfen bei der Forschung der Problematik der doppelten Beschäftigung nicht ausser acht gelassen werden. Es geht vor allem um die niedrige Rentabilität der landwirtschaftlichen Kleinproduktion in den Berggebieten der Slowakei in Beziehung zu der Besiedlung, der Zerstückelung und Qualität des Ackerbodens und dessen Situierung auf den Berghängen, sowie auch in der Beziehung zu den geologischen und klimatischen Bedingungen der Pflege der Grundarten der landwirtschaftlichen Produkte. Ein weiterer wichtiger Faktor war die bezeichnende Bevölkerungsdichte auf die Bodeneinheit und die historische Entwicklung der Arbeitsgelegenheiten in den Gewerben und der Industrie der angeführten Gebieten in Beziehung zu den rohstofflichen Quellen.

Auch trotz der gewissen positiven Erfolge der bisherigen slowakischen ethnographischen Arbeiten muss bemerkt werden, dass das Studium der doppelten Beschäftigung als einer sozialen Erscheinung auf dem Halbwege geblieben ist. Dies war durch mehrere Momente verursacht. Ein dieser Momente ist die Wirklichkeit, dass die Problematik der traditionellen nichtbäuerlichen Volksbeschäftigungen bis jetzt überwiegend nur aus dem Standpunkt der Arbeitstechnik oder nur aus dem Standpunkt des Anteils an dem Familieneinkommen verfolgt wurde, weniger schon aus dem Standpunkt des Anteils an der Formierung der traditionellen Volkskultur des zuständigen Gebietes. Die soziale Volksgruppe, deren Familien für ihr Lebensunterhalt beide unterschiedliche Einkommensarten benutzen mussten, verengte sich auf den Teil, der fester (vermutlich oder tatsächlich) auf dem Boden „sass“. Bei der Wertung wurde also aus ihrer Beziehung zu der landwirtschaftlichen Produktion ausgegangen, die a priori als

die Hauptquelle und nur im kleineren Ausmass als überwiegende Hauptquelle der Familieneinnahmen gehalten wurde, während alle übrigen traditionellen nichtbäuerlichen Volksbeschäftigungen (die Saison-, Wander- und Handwerkerbeschäftigungen), als nebensächliche, ergänzende Quelle gewertet wurden, was eben nicht immer der historischen Tatsache entsprach.

Die Doppelbeschäftigung als eine soziale Erscheinung birgt in sich bedeutend breitere, zahlreichere, verschiedenartigere und verbreiterte Gruppe der Dorfbevölkerung. Wir reihen hier alle Bewohner, die rechtlich und potenziell (aus dem Standpunkt des Erbrechts) bestimmten Ausmass des privaten oder persönlichen Bodens besitzen, ihn bewusst bearbeiten oder sich an dessen Bearbeitung mit eigener Arbeit oder mit finanziellen Mitteln beteiligen, aber aus dem Ertrag dieses landwirtschaftlichen Bodens ihr Lebensunterhalt nicht decken können und gezwungen (andauernd, saisonweise oder gelegentlich) sind durch Arbeit in anderer Beschäftigung sich zuzuverdienen. In der Vergangenheit waren es einige traditionelle nichtbäuerliche Volksbeschäftigungen (Saisonarbeit in der Landwirtschaft, die Hausproduktion, das Kleinhandwerk, die Flösserei, Drahtbinderei usw., also Hausierhandel im breitesten Sinn des Wortes), in der Gegenwart am häufigsten schon Arbeit in der Industrie oder überhaupt in der Gesellschaftlichen Sektion.

Die bisherigen Forschungen dieser Erscheinung in der Slowakei ermöglichen nicht genauer und detaillierter die erwähnte Einwohnergruppe zu spezifizieren, weil die Forschungen im Wesen nur die ersten Fühlungsnahmen und Untersuchungen verwirklicht haben. Die innere Struktur der Erscheinung zu spezifizieren wird es gewiss nur in den weiteren Etappen der Forschungsarbeiten möglich, wenn es wesentlich mehr des Terrain- und Statistikmaterials aus allen Formen und Arten der nichtbäuerlichen Beschäftigungen gesammelt werden wird, und wenn alle Ergebnisse und Verallgemeinerungen mehrerer Wissenschaftsdisziplinen, die sich an der Forschung der Erscheinung beteiligen, gegeneinander verglichen werden. Es handelt sich nämlich um historisch und soziologisch komplizierte Erscheinung, Anfänge dessen tief in den Feudalismus hinreichen. Diese Erscheinung in seiner historischen Entwicklung überstand schon mehrere Phasen, in denen sich nicht nur die einzelnen Arten der nichtbäuerlichen Beschäftigungen geändert haben, sondern auch die Beziehung zur Bearbeitung des Bodens. Während der Entwicklung — von ihrer Entstehung bei der Abgliederung des Handwerks von der Landwirtschaft bis in die Gegenwart — blieb unberührt nur das Wesen der Erscheinung, die darin bestand, dass die Doppelbeschäftigung und das Doppelteinkommen für die Familie mehr oder weniger existentiell notwendig und unumgänglich waren.

Die älteste Stufe kann durch die zahlreichen traditionellen nichtbäuerlichen Volksbeschäftigungen charakterisiert werden, mit denen sich ein gewisser Teil der Untertanen aus existentiellen Gründen neben der Bodenbearbeitung schon im Zeitraum des Feudalismus betätigen musste. Viele dieser Beschäftigungen in weiterer Entwicklung sind mit der Zeit eingegangen, andere entstanden und entfalteten sich auch im Kapitalismus; einige dieser Beschäftigungen haben sich erhalten, wenn auch in veränderten Formen, bis in die Gegenwart (z. B. der Abgang auf die landwirtschaftlichen Saisonarbeiten aus dem Kysuca-Gebiet). Die traditionellen nichtbäuerlichen Volksbeschäftigungen hatten mehrfach den Charakter des Ergänzungseinkommens. Aus dem Gesichtspunkt der Art des Lebens und der Kultur bedeutet das, dass die Kultur der Einwohner, die sich mit den zahlreichen Arten dieser Beschäftigungen betätigten, blieb im Grunde Dorfkultur, obwohl nicht reine bäuerliche Kultur. Die neuen Elemente, um die sich die Kultur dieser sozialen Schicht der Dorfbewohner bereichert hatte, muss man den einzelnen nichtbäuerlichen Beschäftigungsarten zuschreiben, die sich vermittels dieser Elemente nicht nur auf dem Gebiet der materiellen, sondern auch der geistigen Kultur und Verbalbildung geäußert haben.

Die zweite Stufe wird schon durch die Arbeit in irgendeinem Industrieabzweig charakterisiert. In Gebieten, in denen die Industrie in Gründung war, begann sie allmählich die einzelnen traditionellen nichtbäuerlichen Volksbeschäftigungsarten zu ersetzen. Das äusserte sich wirtschaftlich und sozial dadurch, dass das Einkommen aus der Industrie das Überwiegende oder Haupteinkommen geworden ist. In weiterer Entwicklung verzichteten viele Angehörigen der geforschten Sozialschicht auf die Bodenbearbeitung und vermehren die

Reihen des sich formierenden Industrieproletariats. Die ungleichmässige Entwicklung der Industrie unter dem Kapitalismus bewirkte jedoch, dass in manchen Gebieten der Slowakei — besonders in den Perioden der Stagnation, und Desindustrialisation — die Arbeit in der Industrie von neuem durch die traditionellen nichtbäuerlichen Volksbeschäftigungen ersetzt wurde, bzw. die Einwohnerschaft ist massenweise in das Ausland ausgewandert. So entstand also die Rückentwicklung, der Regress, der sich auch auf dem Gebiet der Volkskultur durch die Rückkehr zu den traditionellen Formen der dörflichen Volkskultur geäussert hat.

Die dritte Stufe dieser Erscheinung formiert sich erst in der Zeit der sozialistischen Kollektivierung der Landwirtschaft. In dieser Periode geht der überwiegende Teil der Dorfeinwohner schon in die Industrie zur Arbeit, und die Bearbeitung des ursprünglich privaten Bodens ändert sich auf die Bearbeitung des kleinen Bodenausmasses (záhumienok = der Boden hinter der Scheuer), des Bodens des persönlichen Eigentums am öftesten der Frau als der Mitgliederin der LPG zugeteilt. Die öftere Erscheinung, die mit der Entlohnungsfrage für die Arbeit in der LPG oder auf den Staatsgütern und mit der Bewertung der einzelnen Einkommensarten der Familie zusammenhängt, ist die Flucht aus dem Boden und der Verzicht auf den zugeteilten Boden, was auch weittragende Konsequenzen auf den gegenwärtigen Änderungsprozess in der Volkskultur hat.

Aus diesem kurzgefassten Konzept ist zu sehen, dass es im Falle der doppelten Beschäftigung um eine komplizierte Erscheinung geht. Um es weiter verfolgen zu können, beachtet der Autor in seiner Studie an erster Stelle die Verbreitung der Erscheinung in der Slowakei, in einigen sozialistischen und kapitalistischen Ländern nach dem zweiten Weltkriege, als auch die damit verbundenen Probleme mit der Benennung dieser Erscheinung im Slowakischen und in den Fremdsprachen. In weiteren selbständigen Kapiteln wird der Autor detaillierter die Formen der Erscheinung in historischer Entwicklung, als auch den Anteil an der Formierung der traditionellen und gegenwärtigen Volkskultur behandeln. Die Forschung dieser Problematik wird uns die Ursachen der Entwicklung und Entfaltung einiger Erscheinungen und Elemente, bis jetzt in der Volkskultur nicht ausreichend beachtet und ausgewerteten, klarlegen. Die beachtenswerte Ausbreitung dieser Erscheinung in der Slowakei, hauptsächlich in den Gebirgsgebieten, signalisiert seine Bedeutung auch aus dem Standpunkt der Forschung der Geschichte und dem gegenwärtigen Stand der slowakischen Volkskultur.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания XV, 1967, № 1

Издается четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы д-р Боžена Филова и Вера Носальова

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang XV, 1967, Nr. 1. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume XV, 1967, No 1.

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné XV, 1967, No. 1. Paraît quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XV, 1967, číslo 1. — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: prof. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová,
dr. Soňa Kovačevičová, dr. Jaroslav Kramářík, dr. Michal Markuš, dr. Ján Mjartan, prom.

hist. Štefan Mruškovič, doc. dr. Ján Podolák

Redaktorka časopisu Klára Vloššáková

Technická redaktorka Ladislava Haplová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—

Výmer PIO 2385/49-III/2 — V-15*71065

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967